

**ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ**

Α΄, Β΄, Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΤΟΜΟΣ 1

—ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ—

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Αναστάσιος Στέφος, Επίτ. Σχολικός Σύμβουλος

Εμμανουήλ Στεργιούλης, Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης

Γεωργία Χαριτίδου, Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης

ΚΡΙΤΕΣ - ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Αντώνιος Σακελλαρίου, τ. Επίκουρος Καθηγητής του Παν/μίου Πατρών

Ζωή Αντωνοπούλου-Τρεχλή, Σχολική Σύμβουλος

Κωνσταντίνα Ρηγάτου, Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ιωάννα Μόσχου, Φιλολόγος

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Υακίνθη Παρίση, Εικονογρά-

φος-Σκιτσογράφος, Ζωγράφος

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Σωτήριος Γκλαβάς, Σύμβουλος

του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ

ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Κωνσταντίνος Ναστούλης, Φιλό-

λόγος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκ-

παίδευσης

ΕΞΩΦΥΛΛΟ

Παύλος Σάμιος, Ζωγράφος

ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΑΦΟΙ Ν. ΠΑΠΠΑ & ΣΙΑ Α.Ε.Β.Ε.,

Ανώνυμος Εκδοτική & Εκτυπωτι-

κή Εταιρεία

**Γ' Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ /
Ενέργεια 2.2.1 / Κατηγορία
Πράξεων 2.2.1.α:**

«Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Δημήτριος Γ. Βλάχος

Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ.

Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Πράξη με τίτλο:

«Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου
Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης
Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ιν-
στιτούτου

Αναπληρωτές Επιστημονικοί
Υπεύθυνοι Έργου

Γεώργιος Κ. Παληός
Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ιν-
στιτούτου

Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου
Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγω-
γικού Ινστιτούτου

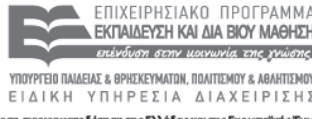
Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75%
από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό
Ταμείο και 25% από εθνικούς πό-
ρους.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗΣ

Η επανέκδοση του παρόντος βιβλίου πραγματοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος» μέσω ψηφιακής μακέτας, η οποία δημιουργήθηκε με χρηματοδότηση από το ΕΣΠΑ / ΕΠ «Εκπαίδευση & Διά Βίου Μάθηση» / Πράξη «ΣΤΗΡΙΖΩ»

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
Πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Οι διορθώσεις πραγματοποιήθηκαν κατόπιν έγκρισης του Δ.Σ. του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Η αξιολόγηση, η κρίση των προσαρμογών και η επιστημονική επιμέλεια του προσαρμοσμένου βιβλίου πραγματοποιείται από τη Μονάδα Ειδικής Αγωγής του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

Η προσαρμογή του βιβλίου για μαθητές με μειωμένη όραση από το ΙΤΥΕ – ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ πραγματοποιείται με βάση τις προδιαγραφές που έχουν αναπτυχθεί από ειδικούς εμπειρογνώμονες για το ΙΕΠ.

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ
ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**Αναστάσιος Στέφος, Εμμανουήλ
Στεργιούλης, Γεωργία Χαριτίδου**

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ: **Ελληνικά
Γράμματα**

**Η συγγραφή και η επιστημονική επι-
μέλεια του βιβλίου πραγματοποιήθη-
κε υπό την αιγίδα του Παιδαγωγικού
Ινστιτούτου**

**ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ**

Α΄, Β΄, Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΤΟΜΟΣ 1

Ι. Τ. Υ. Ε. «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

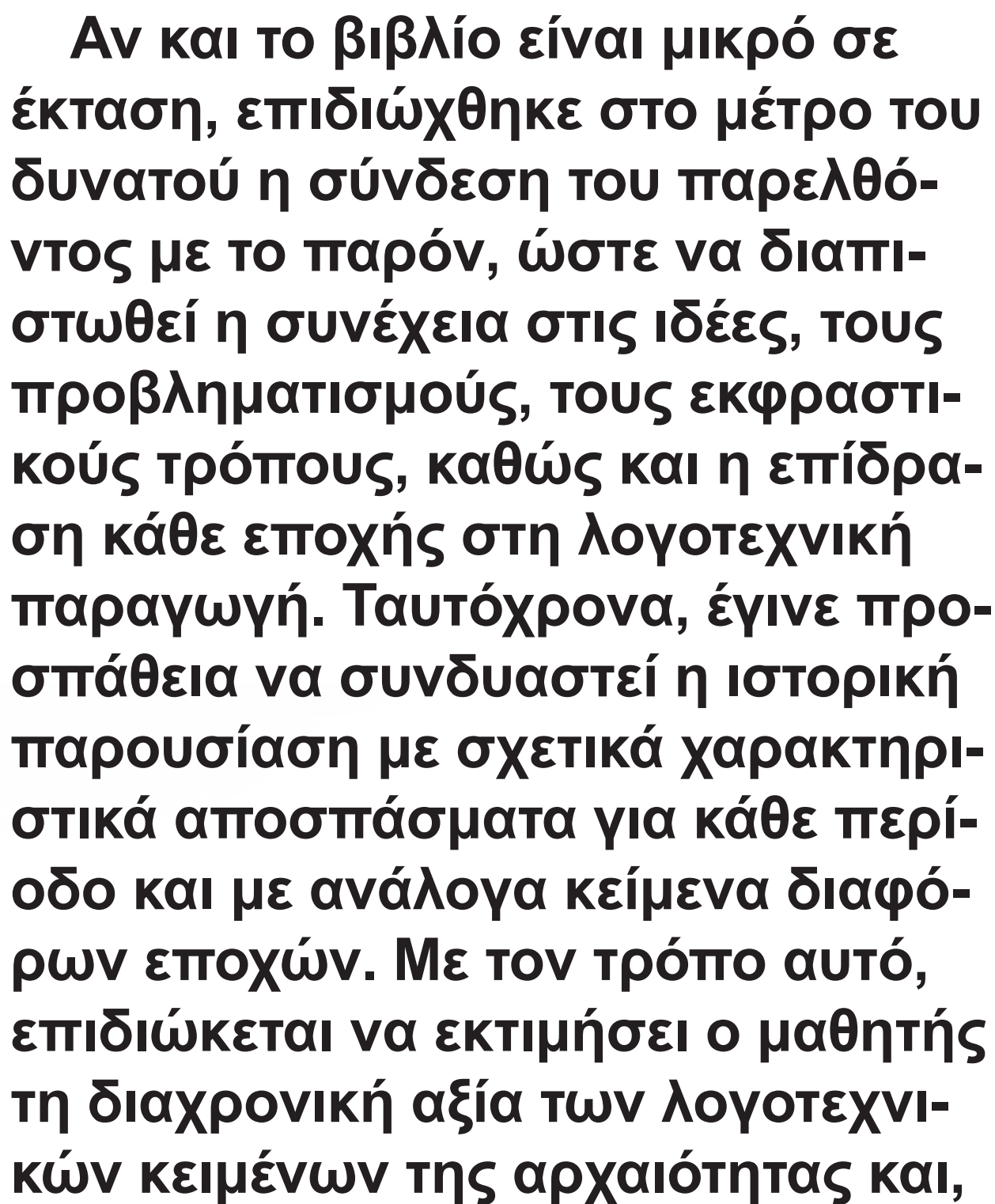
Το βιβλίο αυτό απευθύνεται στους μαθητές των τριών τάξεων του Γυμνασίου και αποτελεί, σύμφωνα με τις προδιαγραφές του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, βιβλίο αναφοράς για τη διδασκαλία της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας στο Γυμνάσιο.

Στις τρεις τάξεις του Γυμνασίου οι μαθητές διδάσκονται επιλεγμένα κείμενα από το πρωτότυπο ή από μετάφραση και παράλληλα μελετούν τα βασικά στοιχεία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Η επαφή όμως αυτή με μερικά μόνο

αποσπάσματα έργων της αρχαιότητας δεν παρέχει ολοκληρωμένη εικόνα του αρχαίου κόσμου, με αποτέλεσμα ο ανθρωπογνωστικός και αρχαιογνωστικός στόχος της διδασκαλίας του μαθήματος της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας να μην εξυπηρετείται επαρκώς.

Τη συνολική εικόνα της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας ευελπιστεί να καλύψει το βιβλίο αυτό, ικανοποιώντας παράλληλα και ένα χρόνιο αίτημα των φιλολόγων της σχολικής πράξης· λειτουργώντας λοιπόν συμπληρωματικά προς τα διδακτικά βιβλία του μαθήματος της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας, επιχειρεί να δώσει συνολική και ιστορική επισκόπηση της λογοτεχνικής, κυρίως, αλλά και της γενικότερης πνευματικής δημιουργίας της

ελληνικής αρχαιότητας. Έτσι, παρουσιάζεται πολύ συνοπτικά η ιστορική εξέλιξη των γραμματειακών ειδών από τον 8ο αι. π.Χ. έως τον 4ο αι. μ.Χ., κατά περιόδους. Δίνονται τα βασικά χαρακτηριστικά τους και αναφέρονται οι κύριοι εκπρόσωποι με τα σημαντικότερα έργα τους, σε σύντομες περιλήψεις. Συμπεριλαμβάνονται, επίσης, συγχρονικός πίνακας με την παράλληλη εξέλιξη των γραμματειακών ειδών, συνοπτική βιβλιογραφία και ευρετήριο ονομάτων.

Αν και το βιβλίο είναι μικρό σε έκταση, επιδιώχθηκε στο μέτρο του δυνατού η σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν, ώστε να διαπιστωθεί η συνέχεια στις ιδέες, τους προβληματισμούς, τους εκφραστικούς τρόπους, καθώς και η επίδραση κάθε εποχής στη λογοτεχνική παραγωγή. Ταυτόχρονα, έγινε προσπάθεια να συνδυαστεί η ιστορική παρουσίαση με σχετικά χαρακτηριστικά αποσπάσματα για κάθε περίοδο και με ανάλογα κείμενα διαφόρων εποχών. Με τον τρόπο αυτό, επιδιώκεται να εκτιμήσει ο μαθητής τη διαχρονική αξία των λογοτεχνικών κειμένων της αρχαιότητας και,

**συγχρόνως, να αποφευχθεί η μονό-
τονη, τυπική ιστορική αφήγηση.**

**Πρόκειται, δηλαδή, για εγχειρίδιο
στο οποίο μπορεί να ανατρέχει ο
μαθητής προκειμένου να εντάξει το
λογοτεχνικό κείμενο που διδάσκεται
τόσο στην εποχή του όσο και στο
σύνολο της αρχαιοελληνικής πνευ-
ματικής δημιουργίας. Έτσι, θα βοη-
θηθεί να κατανοήσει καλύτερα και
να εκτιμήσει το συγκεκριμένο έργο
ή ακόμη –ελπίζουμε– να ενδιαφερθεί
να προσεγγίσει και άλλα κείμενα.**

**Ο εκπαιδευτικός μπορεί να αξιοποι-
ήσει το βιβλίο παραπέμποντας τους
μαθητές σε αυτό, όποτε το κρίνει
αναγκαίο, κατά τη διδασκαλία του
μαθήματος της Αρχαίας Ελληνικής
Γραμματείας ή στην περίπτωση
σύνθεσης δημιουργικών εργασιών.**

Η συγγραφική ομάδα πιστεύει

στην αναγκαιότητα του παρόντος βιβλίου και ελπίζει να αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο για τους διδάσκοντες και σημείο αναφοράς κάθε μαθητή και μετέπειτα ακαδημαϊκού πολίτη.

Από την Επιγραφική Συλλογή του
Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για την καλύτερη προσέγγιση και κατανόηση της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής, ιδιαίτερα της ιστορικής παρουσίασης των γραμματειακών ειδών, που αποτελεί και το περιεχόμενο αυτού του βιβλίου, κρίθηκε απαραίτητο να δοθούν συνοπτικά κάποιες διευκρινήσεις.

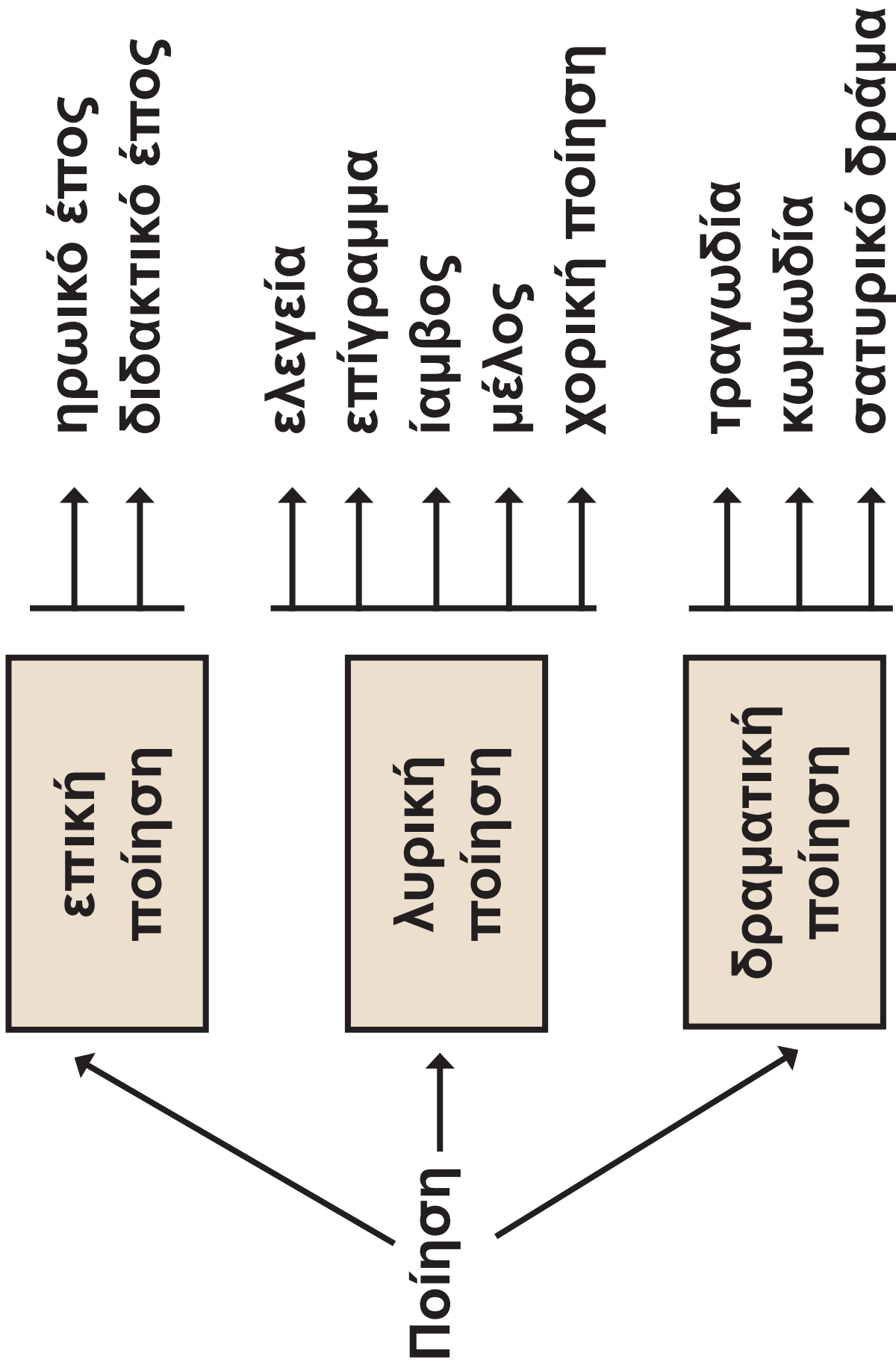
Έτσι, με τον όρο **Αρχαία Ελληνική Γραμματεία** εννοούμε το σύνολο των γραπτών μνημείων της ελληνικής αρχαιότητας που αποτελούν εκδηλώσεις ανώτερης πνευματικής δημιουργίας.

Αυτά τα γραπτά μνημεία τα διακρίνουμε σε δύο μεγάλες κατηγορίες:

- ◆ **Ποιητικά έργα** (ποίηση: δημιουργήματα, όπου κυριαρχεί η

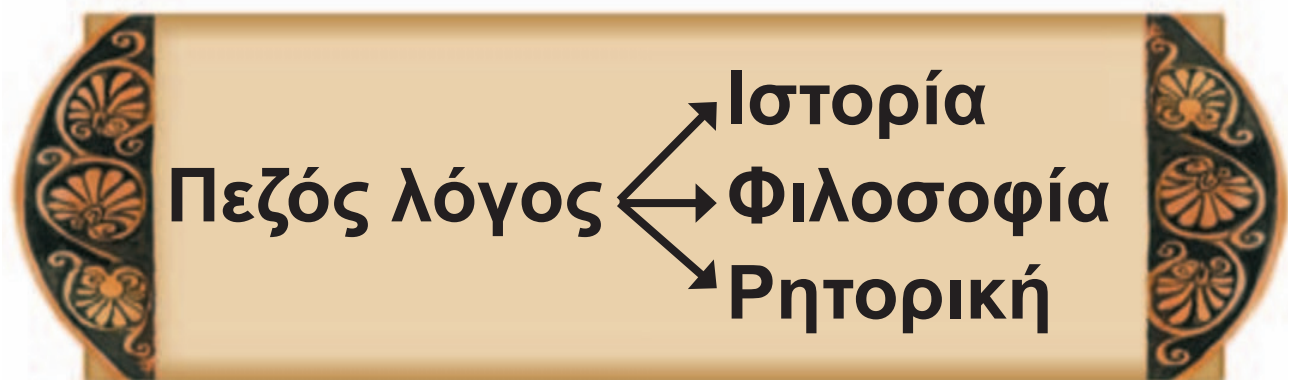
φαντασία και το συναίσθημα και γι' αυτό προηγήθηκε του πεζού λόγου). Εξελικτικά καλλιεργήθηκαν τρία είδη ποίησης, που το καθένα χαρακτηρίζει την εποχή του και υποδιαιρείται σε άλλα επιμέρους:

Στα αρχαία ελληνικά ποιητικά έργα το μέτρο εξασφαλιζόταν με την εναλλαγή μακρόχρονων και βραχύχρονων συλλαβών (προσωδία < πρὸς + ὠδή) και όχι με την εναλλαγή τονισμένων και άτονων συλλαβών, όπως συμβαίνει με την παραδοσιακή νεοελληνική ποίηση.

- ◆ **Πεζά έργα** (πεζός λόγος: μεταγενέστερο δημιούργημα, όπου κυριαρχεί η κρίση). Και στον πεζό λόγο καλλιεργήθηκαν τρία γενικά είδη:

Γλώσσα: Η γλώσσα των κειμένων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας ανήκει στη μεγάλη οικογένεια των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών και παρουσιάζει διάφορες μορφές - διαλέκτους, ανάλογα με τα ελληνικά φύλα (Ίωνες, Αχαιοί και Δωριείς) που τη χρησιμοποίησαν, την περιοχή και την εποχή. Διαμορφώθηκαν, έτσι, τέσσερις διάλεκτοι¹:

-
1. Η Αρκαδοκυπριακή μαρτυρείται μόνο σε επιγραφές.

Ιωνική

Είναι η γλώσσα κυρίως της επικής ποίησης, αλλά και του επιγράμματος, της ελεγείας καθώς και των πρώτων πεζογράφων. Μερικά βασικά χαρακτηριστικά της: η αντί α (π.χ. Ἀθήνη), ασυναίρετοι τύποι (π.χ. κινέω, ποιέων), τα ψιλὰ σύμφωνα (π.χ. δέκομαι = δέχομαι· ἀπίκετο = ἀφίκετο).

Αχαιϊκή - Αιολική

Είναι η γλώσσα των Αχαιών και των Αιολέων, καθώς και η γλώσσα της μελικής ποίησης (Αλκαίος, Σαπφώ κ.ά.). Μερικά βασικά χαρακτηριστικά της: τα συνηρημένα ρήματα σχηματίζονται σε -μι (π.χ. κάλημι αντί καλέω), ο τόνος ανεβαίνει προς την

αρχή της λέξης (π.χ. χείμων, ἄγαθος), διατηρούνται τα διπλά ένρινα και υγρά μετά την αφομοίωση (π.χ. κρίνω, ἔσπελλα).

Δωρική

Είναι η γλώσσα των Δωριέων και των δωρικών αποικιών της Ν. Ιταλίας, της Σικελίας και της Κυρηναϊκής, και η γλώσσα της χορικής ποίησης. Μερικά βασικά χαρακτηριστικά της: διατηρεί το παλιό ινδοευρωπαϊκό α και δεν το μετατρέπει σε η, όπως η ιωνική - αττική (π.χ. μάτηρ, Ἄθᾶνα), χρησιμοποιεί την κατάληξη -μες στα ρήματα αντί -μεν (π.χ. φέρομες), συναιρεί το α+ω σε α (π.χ. πολιτᾶν αντί πολιτῶν), χρησιμοποιεί συνηρημένο μέλλοντα, που λέγεται δωρικός (π.χ. θεραπευσῶ, παιξοῦμαι).

Αττική

Προήλθε από την ιωνική και είναι η κατεξοχήν ελληνική διάλεκτος στην οποία γράφουν όλοι οι γνωστοί συγγραφείς της αρχαιότητας από τον 5ο αι. π.Χ. Είναι η γλώσσα της ιστορίας, του δράματος, της φιλοσοφίας, των ρητόρων. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της σε σχέση με την ιωνική: α αντί η (π.χ. χώρα), ττ αντί σσ (π.χ. θάλαττα), ρρ αντί ρσ (π.χ. θαρρῶ αντί θαρσῶ), σταθερή χρήση της συναίρεσης και της αύξησης. Η αττική διάλεκτος διακρίνεται σε αρχαία και νέα (στην αρχαία, π.χ., χρησιμοποιούνται οι προθέσεις ἔς και ξὺν αντί των εἰς και σὺν της νέας).

Διάλεκτος συγγενής με τη Δωρική και την Αιολική ομιλούνταν και στη

Μακεδονία, όπου στα μέσα του 5ου π.Χ. αιώνα επισημοποιήθηκε η αττική διάλεκτος στην αυλή των Μακεδόνων Βασιλέων. Η κυριαρχία των Μακεδόνων και του Μ. Αλεξάνδρου συνέβαλε στην εξάπλωση της αττικής διαλέκτου σε μια τεράστια γεωγραφική έκταση.

Κοινή

Χρησιμοποιείται στα μετακλασικά χρόνια (από το 300 π.Χ. περίπου), στην αλεξανδρινή (323–31 π.Χ.) και τη ρωμαϊκή εποχή (31 π.Χ.–395 μ.Χ.). Με τις κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου έγινε γλώσσα διεθνής για όλες τις ανάγκες: διοίκηση, λογοτεχνία, συναλλαγές, καθημερινή επικοινωνία. Είναι μια γλώσσα απλοποιημένη, κοινόχρηστη, η οποία

διαμορφώθηκε με βάση την αττική διάλεκτο, με στοιχεία και από τις άλλες διαλέκτους, κυρίως ιωνικά. Με την κοινή απλοποιούνται η προφορά, η σύνταξη, η κλίση (π.χ. εξαφανίζονται η συζυγία των εις -μι ρημάτων και, σιγά-σιγά, η ευκτική και το απαρέμφατο). Είναι η γλώσσα της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης. Η σημερινή νεοελληνική γλώσσα αποτελεί συνέχεια και μετεξέλιξη της κοινής.

ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΑΡΧΑΪΚΗ

(από τον 8ο αι. π.Χ. έως τους Περσικούς πολέμους, 500 π.Χ.)*

Στην περίοδο αυτή ακμάζουν δύο είδη ποιητικού λόγου, η **επική** και η **λυρική** ποίηση, τα οποία καλλιεργούνται αρχικά στις ελληνικές αποικίες της Μικράς Ασίας και αργότερα στη μητροπολιτική Ελλάδα. Επίσης, εμφανίζεται, στη Μικρά Ασία και τη Μεγάλη Ελλάδα, η πεζογραφία: ιστοριογραφία και φιλοσοφία.

* Οι χρονολογίες που χωρίζουν τις περιόδους είναι συμβατικές.

Α. ΠΟΙΗΣΗ

1. ΕΠΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

Το έπος (= λόγος, από το ρήμα ἔπω = λέγω), ως αφηγηματικό ποίημα, διηγείται αξιομνημόνευτες πράξεις (= κλέα) ανθρώπων και θεών, όπως γεγονότα του παρελθόντος (ηρωικό έπος), και στη συνέχεια εξελίσσεται, αποκτώντας περιεχόμενο διδακτικό, φιλοσοφικό (διδακτικό έπος). Έχει τις ρίζες του βαθιά στην παράδοση των ελληνικών φύλων, την κοινωνική και πολιτική τους οργάνωση, τις καθημερινές ενασχολήσεις, τη θρησκεία, τους μύθους και τους θρύλους τους.

α. Ηρωικό έπος

Η αρχή του έπους

Η ελληνική, αλλά και η ευρωπαϊκή λογοτεχνία, αρχίζει με το ηρωικό έπος και συγκεκριμένα με τα έπη του Ομήρου (τα πρώτα μέχρι σήμερα γραπτά λογοτεχνικά κείμενα ποιητικού λόγου), που τοποθετούνται στα μέσα του 8ου αι. π.Χ. Αυτό δεν σημαίνει ότι πριν από την εποχή αυτή δεν υπήρχε ποίηση. Η έρευνα κατέδειξε ότι η επική παράδοση έχει προϊστορία αιώνων και μάλλον ανάγεται τουλάχιστον στην όψιμη μυκηναϊκή περίοδο (μυκηναϊκά χρόνια 1600-1100 π.Χ.). Ο πρώιμος ελληνικός πολιτισμός αυτής της περιόδου, που τον ονομάζουμε «μυκηναϊκό», γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη

στο ήδη αναπτυγμένο περιβάλλον της Μεσογείου, κάτω από την επίδραση των ώριμων πολιτισμών της Ανατολής, της Αιγύπτου και της μινωικής Κρήτης. Η ανάπτυξη αυτή συνδέθηκε με τη δημιουργία μικρών κρατών με οχυρά κέντρα διοίκησης υπό την εξουσία ενός μονάρχη («βασιλιά», «ηγεμόνα»). Είναι βέβαιο ότι στα κέντρα του μυκηναϊκού πολιτισμού (Μυκήνες, Τίρυνθα, Πύλο, Αθήνα, Θήβα, Ορχομενό, Ιωλκό), στα παλάτια των βασιλιάδων και στα συμπόσια των ευγενών η διασκέδαση περιλάμβανε και τραγούδια. Οι τραγουδιστές της εποχής, οι οποίοι σταδιακά πήραν στα χέρια τους τη λαϊκή ηρωική ποίηση, έψαλλαν άθλους αναμειγνύοντας και μύθους από τον πλούτο των δημιουργημάτων του επινοητικού ελληνικού

πνεύματος. Άλλωστε, είναι γενικά αποδεκτό πως όλοι οι λαοί έχουν την ανάγκη να τραγουδήσουν τις χαρές, τις λύπες και τους καημούς τους, να τιμήσουν τους θεούς και τους ήρωές τους.

Η ηρωική όμως παράδοση, όπως οργανώθηκε και συστηματοποιήθηκε, μας είναι γνωστή από τα έπη του Ομήρου· ανήκει στους μεταμυκηναϊκούς χρόνους, την εποχή που τα μυκηναϊκά κέντρα καταστράφηκαν και παρατηρήθηκε αθρόα μεταναστευτική κίνηση από την κυρίως Ελλάδα προς τα παράλια της Μικράς Ασίας και τα νησιά του Αιγαίου (γύρω στο 1100 π.Χ.). Η καταστροφή, που λίγο πολύ συνέβη ταυτόχρονα παντού, μάλλον ήταν αποτέλεσμα εξωτερικής επίθεσης. Οι νεότεροι ερευνητές δε θεωρούν πλέον

τη λεγόμενη «Κάθοδο των Δωριέων» μείζον αίτιο της καταστροφής. Όλο και περισσότερο κερδίζει έδαφος η άποψη ότι, πριν από τους Δωριείς, βαρβαρικές φυλές απροσδιόριστης εθνικότητας, το 1200 π.Χ. περίπου, εισέβαλαν από το Βορρά προς την Ανατολική Μεσόγειο. Τους προσείλκυσε μάλλον η ευημερία των πολιτισμών της περιοχής και η εισβολή τους αυτή προκάλεσε ολοκληρωτική καταστροφή και μεταναστευτικές ωθήσεις. Οι ελληνικοί ηρωικοί θρύλοι, με την επίδραση και των αρχαίων πολιτισμών της Ανατολής και συνδεδεμένοι, πιθανότατα, με χαλαρές σχέσεις και με ιστορικά γεγονότα, απέκτησαν τα χαρακτηριστικά τους και ολοκληρώθηκαν μάλλον στις παράλιες πόλεις της Ιωνίας, στην περιοχή όπου η ελληνική

σκέψη λυτρώθηκε από τα δεσμά
της μυθικής ερμηνείας του κόσμου.

Ομηρικός ραψωδός. Ελεύθερη απόδο-
ση από αγγειογραφία του 5ου αι. π.Χ.

Αοιδοί

Οι Έλληνες άποικοι έφεραν στις νέες χώρες τις αναμνήσεις των προγόνων, των βασιλιάδων και των ηρώων τους. Η προφορική παράδοση τροφοδότησε τους μεγάλους μυθικούς κύκλους (αργοναυτικό, θηβαϊκό, τρωικό) και όλα αυτά έγιναν ποιητικό θέμα. Οι αοιδοί (άείδω - άδω = ψάλλω, τραγουδώ αλλά και συνθέτω) επεξεργάστηκαν ποιητικά όλο αυτό το υλικό, το διασκεύασαν, το πλούτισαν, ενσωμάτωσαν νέα στοιχεία και έγιναν επαγγελματίες τραγουδιστές, πρόσωπα τιμημένα και σεβαστά από το λαό. Απομνημόνευαν με δεξιοτεχνία αυτό το υλικό με τη βοήθεια πολυάριθμων τυπικών στοιχείων (επανάληψη λέξεων, φράσεων ή στίχων για κοινά,

επαναλαμβανόμενα θέματα: μάχες, θυσία, φιλοξενία κ.ά.). Από τα παλιά αυτά έπη σώθηκαν κάποιοι τίτλοι και ελάχιστα αποσπάσματα – αμφισβητούμενα και αυτά. Ώριμη κατάληξη αυτής της μακράς ποιητικής εξέλιξης είναι η ποίηση του Ομήρου, η ποίηση του 8ου αι. π.Χ., η οποία προϋποθέτει όλη την επική παράδοση, αλλά ίσως και τη χρήση γραφής. Έχουν ήδη διαβαστεί (το 1953, από τον Άγγλο αρχιτέκτονα και γλωσσολόγο Μ. Βέντρις) πινακίδες του 13ου αι. π.Χ. με τη Γραμμική Β, γραφή συλλαβική με 87 γράμματα, η οποία ίσως το 10ο αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα αντικαταστάθηκε από τη φοινικική γραφή, που ήταν ατελής, γιατί δεν απέδιδε τα φωνήεντα. Οι Έλληνες απέδωσαν με τα φοινικικά σύμβολα όλους τους φθόγγους

της γλώσσας τους και δημιούργησαν το πρώτο φωνητικό αλφάβητο. Η ίδια η ομηρική ποίηση μας δίνει στοιχεία για τις πρώτες μορφές του ηρωικού έπους: στα έπη του Ομήρου θεόπνευστοι αοιδοί, που συχνά είναι τυφλοί, όπως ο Δημόδοκος στην Όδύσσεια, τραγουδούν με τη συνοδεία λύρας «ἔργα ἀνδρῶν τε θεῶν τε».

Ραψωδοί

Με τον Όμηρο, πιθανόν, έγινε η μετάβαση από το προφορικά διατυπωμένο ηρωικό άσμα στη γραπτάς σχεδιασμένη ποίηση, την οποία τώρα οι ραψωδοί (ράπτω + ᾠδή), ακουμπώντας σε ένα ραβδί, σύμβολο εξουσίας, απήγγελλαν όρθιοι –για να κρατήσουν το ρυθμό– και

χωρίς μουσική υπόκρουση όπως οι αοιδοί. Απήγγελλαν τα παλαιότερα έπη, κυρίως τα ομηρικά, και ως επί το πλείστον δε δημιουργούσαν δικά τους έργα. Ταξίδευαν συνήθως από τόπο σε τόπο και συμμετείχαν συχνά στις μεγάλες γιορτές, σε αντίθεση με τους αοιδούς που μάλλον ζούσαν στις αυλές των βασιλιάδων.

Όμηρος

Ένας από τους ραψωδούς πρέπει να ήταν και ο Όμηρος και ως τέτοιος θα ταξίδεψε και θα συνδέθηκε με τις βασιλικές αυλές της εποχής του. Πολλές πόλεις από την αρχαιότητα διεκδικούσαν την καταγωγή του μεγάλου ποιητή και η υπάρχουσα διαμάχη δεν μπορεί να διευθετηθεί.

**Χαρακτηριστικό είναι το γνωστό
επίγραμμα:**

**Ἑπτὰ πόλεις μάρνανται*
σοφὴν διὰ ῥίζην Ὀμήρου**

**Σμύρνη, Χίος, Κολοφών, Ἰθάκη¹,
Πύλος, Ἄργος, Ἀθήνη.**

**Σύμφωνα με τους ερευνητές του
ομηρικού έργου, οι πόλεις που συ-
γκεντρώνουν τις περισσότερες πι-
θανότητες της καταγωγής του είναι
η Σμύρνη και η Χίος. Στη Χίο, για πα-
ράδειγμα, εκτός από την «πέτρα του
Ομήρου», υπήρχαν οι Ομηρίδες,
μια συντεχνία ραψωδών, που τρα-
γουδούσαν τα ποιήματά του. Οι
ονομασίες, αντίθετα, Μελησιγενής**

*** μάρναμαι = αγωνίζομαι, φιλονικώ.**

1. ή Κύμη ή Ἴος.

(γιος του Ιωνικού ποταμού ή του ήρωα Μέλητα) και Μαιονίδης (γιος του μυθικού ήρωα Μαίονα) τον συνδέουν περισσότερο με τη Σμύρνη. Γεγονός πάντως είναι πως ο δημιουργός των εμπνευσμένων επών, της 'Ιλιάδας και της 'Οδύσσειας, έζησε στην Ιωνία και η ζωή και το έργο του τοποθετούνται στο δεύτερο μισό του 8ου αι. π.Χ., εποχή ακμής της αριστοκρατίας στην Ελλάδα, εποχή της νέας ακμής του Ελληνισμού, με κέντρο τα παράλια της Μικράς Ασίας και τα νησιά. Η παράδοση τον ήθελε τυφλό, στοιχείο όμως μάλλον απίθανο, συνδεδεμένο ίσως με την τυφλότητα γενικότερα των αοιδών και των μάντεων, τυπικό χαρακτηριστικό του θρύλου, που έχει σχέση με την έμπνευση των ατόμων που στερούνται την όρασή τους.

Για το θάνατο του ποιητή η παράδοση αναφέρει ότι συνέβη στη νήσο Ίο των Κυκλάδων, όπου προσέγγισε το πλοίο που τον πήγαινε στην Αθήνα.

Πέθανε από στενοχώρια, γιατί δεν μπόρεσε να λύσει το αίνιγμα με το οποίο του απάντησαν οι Ιήτες ψαράδες, όταν τους ρώτησε αν έπιασαν τίποτε· εκείνοι του είπαν: ὅσσ' ἔλομεν λιπόμεσθ', ὅσα δ' οὐχ ἔλομεν φερόμεσθα. (Με την απάντησή τους εννοούσαν: ὅσες ψείρες πιάσαμε τις αφήσαμε, ὅσες ὀχι τις κουβαλάμε μαζί μας). Οι συνταξιδιώτες του και οι κάτοικοι του νησιού τον έθαψαν με τιμές κοντά στην ακτή.

Η στενή σχέση της νήσου Ίου με τον Ομήρο εμφανίζεται στη

νομισματοκοπία. Η Ίος βρίσκεται ανάμεσα στις πρώτες πόλεις που κυκλοφόρησαν νόμισμα στο οποίο εικονίζεται η κεφαλή του ποιητή με την επιγραφή: «ΟΜΗΡΟΥ».

Αχιλλέας

Οδυσσέας

Τα ομηρικά έπη

Η Ίλιάδα και η Όδύσσεια συνδέονται άμεσα με τον Τρωικό πόλεμο και προϋποθέτουν την ευρύτερη γνώση και του πολέμου και των πρωταγωνιστών του.

Η Ιλιάδα¹, έχοντας υπόθεση τη μῆνιν (= οργή, θυμό – μηνίω = οργίζομαι) του Αχιλλέα, περιγράφει σε 15.693 στίχους τον πόλεμο γύρω από το Ίλιον (Τροία), γι' αυτό και ονομάστηκε Ιλιάδα και όχι Αχιλλής. Τα γεγονότα εκτυλίσσονται σε 51 ημέρες, από τις οποίες οι πιο μεστές και δραματικές είναι τέσσερις μέρες και τρεις νύχτες. Η Όδύσσεια, συνδυάζοντας τους θρύλους των τολμηρών ταξιδιών με το θέμα του Τρωικού πολέμου,

1. Ο τίτλος απαντά για πρώτη φορά στον Ηρόδοτο (Βιβλίο Β', 116, 2).

έχει υπόθεση το νόστο (= γυρισμό) του Οδυσσέα και τον αδυσώπητο αγώνα του για την επιστροφή στην πατρίδα του, την Ιθάκη. Οι περιπέτειες του έπους εκτυλίσσονται σε 12.110 στίχους και σε χρονικό διάστημα 40 ημερών. Η δράση εκτείνεται στον απέραντο χώρο της θάλασσας και στην Ιθάκη.

Χαρακτήρας

Ο χαρακτήρας της Ιλιάδας είναι πολεμικός και δεσπόζουσα μορφή της ο Αχιλλέας, ενώ η Οδύσσεια είναι έργο ειρηνικό με κυρίαρχη μορφή τον πολύτροπον (= πολυταξιδεμένο και πολυμήχανο) Οδυσσέα. Αυτός είναι μάλλον και ο λόγος για τον οποίο η Ιλιάδα θεωρείται έργο της νεότητας του ποιητή, σε αντίθεση

με την Οδύσσεια που θεωρείται δημιούργημα της ωριμότητάς του.

Δομή

Βασικό χαρακτηριστικό της δομής των ομηρικών επών είναι η τεχνική που εφαρμόζει πρώτος ο Όμηρος, να μη δίνει δηλαδή τα γεγονότα με τη χρονολογική τους σειρά. Έτσι, στην Ιλιάδα τα προβάλλει ανασυγκροτημένα και συμπυκνωμένα γύρω από ένα επεισόδιο, την οργή του Αχιλλέα· αντίθετα, στην Οδύσσεια, ακολουθώντας τη μέθοδο του «εγκιβωτισμού» (η μια ιστορία μέσα στην άλλη – αναδρομική αφήγηση – *in medias res*), παρουσιάζει τις τελευταίες περιπέτειες του Οδυσσέα, ενώ τις προηγούμενες τις εξιστορεί ο ίδιος ο ήρωας.

Τα έπη του Ομήρου διαδραματίζονται στο μακρινό παρελθόν και μέσα από αυτά περνάει το ρεύμα της προφορικής ποίησης αιώνων. Ωστόσο, σε αυτά καθρεφτίζονται και οι κοινωνικές συνθήκες κατά την εποχή του ποιητή: για παράδειγμα, ο χαλκός συνυπάρχει με το μεταγενέστερο σίδηρο και οι μυκηναϊκοί θολωτοί τάφοι με την καύση των νεκρών, έθιμο της εποχής του ποιητή.

Τα μεγάλα καλλιτεχνήματα του Ομήρου ως μορφή και ως περιεχόμενο παρουσιάζονται σε τέλεια ανάπτυξη.

Καθένα από τα δύο έπη διαιρείται σε εικοσιτέσσερις ραψωδίες, οι οποίες δηλώνονται για την Οδύσεια με τα μικρά γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου και για την Ιλιάδα με τα αντίστοιχα κεφαλαία.

Δημιουργός της διαίρεσης αυτής θεωρείται ο Ζηνόδοτος (325-260 π.Χ.), κριτικός και φιλόλογος από την Έφεσο, διευθυντής της Αλεξανδρινής Βιβλιοθήκης.

Περίληψη της Ιλιάδας

A Προοίμιο

Μῆνιν ἄειδε, θεά, Πηληϊάδεω
Ἀχιλῆος

ούλομένην, ἣ μυρὶ Ἀχαιοῖς ἄλγε'
ἔθηκε,

πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι
προΐαψεν

ἡρώων, αὐτοὺς δὲ ἐλώρια τεῦχε
κύνεσσιν

5 οἰωνοῖσί τε πᾶσι, Διὸς δ' ἐτελείε-
το βουλή,

ἔξ οὗ δὴ τὰ πρῶτα διαστήτην
ἐρίσαντε

Ἄτρεΐδης τε ἄναξ ἀνδρῶν καὶ
δῖος Ἀχιλλεύς.

Τη μάνητα θεά, τραγούδα μας,
του ξακουστού Αχιλλέα,
ανάθεμά τη, πίκρες που 'δωκε
στους Αχαιούς περίσσιες
και πλήθος αντρειωμένες έστει-
λε ψυχές στον Άδη κάτω
παλικαριών, στους σκύλους ρί-
χνοντας να φάνε τα κορμιά
τους
και στα όρνια ολούθε –έτσι το
θέλησε να γίνει τότε ο Δίας–
απ' τη στιγμή που πρωτοπιάστη-
καν και χώρισαν οι δυο τους,
του Ατρέα ο γιος ο στρατοκρά-
τορας κι ο μέγας Αχιλλέας.

(Μτφρ. Ν. Καζαντζάκης
- Ι.Θ. Κακριδής)

(A) Μετά την επίκληση στη Μούσα, ο ποιητής, μπαίνοντας κατευθείαν στο θέμα, εκθέτει με γοργό ρυθμό τη σύγκρουση Αχιλλέα – Αγαμέμνονα. Αφορμή υπήρξε ο θυμός του Απόλλωνα, επειδή ο Αγαμέμνονας αρνήθηκε να δώσει πίσω στο Χρύση, τον ιερέα του θεού, την κόρη του, την οποία του είχαν προσφέρει οι Αχαιοί από τα λάφυρα του εχθρού. Όταν ο Αγαμέμνονας,

μετά το σταλμένο από το θεό
λοιμό, που θέρισε το στρατόπε-
δο των Αχαιών, και τη ρήση του
μάντη Κάλχαντα, υποχρεώνεται
να δώσει τη Χρυσηίδα, απαιτεί
και παίρνει για αντάλλαγμα το
δώρο του Αχιλλέα, τη Βρισηίδα.
Θιγμένος ο Αχιλλέας ορκίζεται
πως δε θα πολεμήσει πια και
αποσύρεται με τους άνδρες του,
ενώ παράλληλα στέλνει την αθά-
νατη μητέρα του, Θέτιδα, στο Δία,
από τον οποίο και παίρνει την
υπόσχεση να βοηθήσει τους Τρώ-
ες, ώστε να τιμηθεί ο γιος της.

(B) Με την παραπλανητική προ-
τροπή του Δία, ο οποίος έστει-
λε απατηλό όνειρο στον Αγα-
μέμνονα και του παράγγειλε να
επιτεθεί, ο ελληνικός στρατός

παρατάσσεται εναντίον των Τρώων. Ο ποιητής βρίσκει την ευκαιρία να δώσει πλήρη κατάλογο των πλοίων, των πόλεων και των αρχηγών των Ελλήνων αλλά και των Τρώων και των συμμάχων τους.

(Γ) Ακολουθεί η μονομαχία Μενελάου – Πάρη, η οποία γίνεται με όρκους και με τον όρο όποιος νικήσει να πάρει την Ελένη και τους θησαυρούς της Σπάρτης. Το αποτέλεσμα της μονομαχίας είναι αμφίβολο –η Αφροδίτη αρπάζει τον Πάρη και τον φέρνει στην αγκαλιά της Ελένης– και, ενώ ο Μενέλαος ψάχνει τον αντίπαλό του, ο Αγαμέμνονας διακηρύσσει τη νίκη του αδελφού του και απαιτεί την Ελένη με

τους θησαυρούς, καθώς και τον τερματισμό του πολέμου.

- (Δ)** Η ανακωχή παραβιάζεται από τους Τρώες –παρεμβαίνει η Αθηνά σταλμένη από το Δία– και οι συγκρούσεις εντείνονται.
- (Ε)** Στην εξέλιξη της μάχης διακρίνεται ο Διομήδης, άριστος των Αχαιών, ο οποίος μάλιστα πληγώνει δύο θεούς, τον Άρη και την Αφροδίτη, που βοηθούσαν τους Τρώες.
- (Ζ)** Η δυσάρεστη για τους Τρώες τροπή της μάχης αναγκάζει τον Έκτορα να γυρίσει στην Τροία και να ζητήσει από τη μητέρα του Εκάβη να κάνει δέηση στην Αθηνά. Στις Σκαιές Πύλες του κάστρου συναντά τη γυναίκα του με το γιο του.

(Η) Ο Έκτορας επιστρέφει στη μάχη και μονομαχεί με τον Αίαντα, χωρίς αποτέλεσμα. Οι αντίπαλοι αποφασίζουν ανακωχή για την επόμενη μέρα, για να κάψουν τους νεκρούς, και οι Αχαιοί κτίζουν προστατευτικό κάστρο και το περιβάλλουν με τάφρο.

(Θ) Ο Δίας απαγορεύει στους θεούς να πάρουν μέρος στη μάχη που αρχίζει το πρωί. Η ζυγαριά με τις μοίρες του θανάτου γέρνει προς τους Αχαιούς, ενώ οι Τρώες ξεθαρρεύουν και στρατοπεδεύουν στο ύπαιθρο.

(Ι) Τριμελής πρεσβεία (Οδυσσέας, Αίαντας και Φοίνικας) έρχεται στον Αχιλλέα με πολλά δώρα, με την παράκληση να γυρίσει

στη μάχη. Εκείνος όμως χολωμένος αρνείται κατηγορηματικά.

(Κ) Την ίδια νύχτα, ο Οδυσσέας με το Διομήδη κατασκοπεύουν το στρατόπεδο των Τρώων και, από την άλλη πλευρά, ο Τρωαδίτης Δόλωνας κάνει απόπειρα κατασκοπείας, αλλά τελικά σκοτώνεται από τους δύο Έλληνες παρά την αντίθετη υπόσχεσή τους.

(Λ) Αρχίζει η τρίτη μέρα της μάχης. Στην αρχή αριστεύει ο Αγαμέμνονας, γρήγορα όμως πληγώνεται, όπως και ο Διομήδης, ενώ ο Αϊάντας υποχωρεί.

(Μ, Ν, Ξ, Ο)

Οι Τρώες διασπούν το τείχος των Αχαιών. Με την επέμβαση του Ποσειδώνα και το δόλο της

Ἴφρας, που αποκοίμισε ερωτικά το Δία, οι Αχαιοί διώχνουν τους εχθρούς. Ὅμως, ο Δίας ξυπνάει και οι Τρώες, με τη βοήθεια του Απόλλωνα, γκρεμίζουν το τείχος και απειλούν να κάψουν τα ελληνικά καράβια. Η σκληρή μάχη μαίνεται.

(Π) Μπροστά στον άμεσο κίνδυνο, ο Αχιλλέας δέχεται να στείλει στη μάχη τους Μυρμιδόνες του με αρχηγό τον επιστήθιο φίλο του Πάτροκλο, στον οποίο μάλιστα έδωσε την πανοπλία του. Ο Πάτροκλος αποκρούει τους Τρώες και σκορπίζει το θάνατο. Ὅμως, ύστερα από μια θριαμβευτική αριστεία [(= ηρωικά κατορθώματα), < ἄριστος], θα σκοτωθεί και ο ίδιος από τον Έκτορα.

(Ρ) Γύρω από το πτώμα του Πάτροκλου ανάβει άγρια μάχη, στην οποία διακρίνεται ο Μενέλαος. Ο Έκτορας παίρνει και φοράει επιδεικτικά τα λαφυραγωγημένα όπλα του Πάτροκλου που είναι του Αχιλλέα. Ο Μενέλαος και οι δύο Αίαντες κατορθώνουν να διασώσουν το νεκρό από την ορμή του Έκτορα.

(Σ) Το ξέσπασμα του Αχιλλέα, όταν μαθαίνει το θλιβερό μήνυμα, είναι σπαρακτικό. Θρηνώντας δηλώνει στη μητέρα του Θέτιδα, που ήρθε να τον παρηγορήσει, την απόφασή του να σκοτώσει τον Έκτορα, και ας σκοτωθεί και ο ίδιος. Από τις δυνατές φωνές του Αχιλλέα υποχωρούν οι Τρώες, ενώ μέσα στη νύχτα ο Ήφαιστος

κατασκευάζει, κατόπιν ικεσίας της Θέτιδας, καινούρια πανοπλία για τον Αχιλλέα. Η περιγραφή της ασπίδας του είναι αριστοτεχνική.

(Τ, Υ, Φ)

Ο Αχιλλέας, αφού συμφιλιώνεται με τον Αγαμέμνονα, ρίχνεται στον αγώνα. Ακολουθεί η αριστεία του Αχιλλέα, η μεγαλύτερη της Ιλιάδας, και η ανελέητη σφαγή των Τρώων στον ποταμό Σκάμανδρο. Οι θεοί παίρνουν μέρος στη μάχη, την τελευταία και αγριότερη του έπους.

(Χ) Όσοι γλίτωσαν από τη μανία του ήρωα κλείστηκαν στην Τροία και έμεινε μόνο ο Έκτορας, ο οποίος, παρά τις ικεσίες των δικών του, μονομαχεί με

τον Αχιλλέα και σκοτώνεται. Ο Αχιλλέας, άμετρος στην εκδίκηση του, τον σέρνει δεμένο από τα πόδια στο άρμα του. Γοερός θρήνος ξεσπάει στην Τροία.

(Ψ) Την επόμενη μέρα γίνεται η ταφή του Πάτροκλου και οργανώνονται αγώνες με βαρύτιμα έπαθλα προς τιμήν του.

(Ω) Δώδεκα μέρες μετά το θάνατο του Έκτορα, ο βασιλιάς της Τροίας Πρίαμος, οδηγημένος από τον Ερμή, έρχεται ικέτης στον Αχιλλέα, ο οποίος τον ευσπλαχνίζεται, του παραδίδει το σώμα του Έκτορα και δέχεται να μη γίνει πόλεμος για έντεκα μέρες, όσες χρειάζονται για την ταφή. Σκηνή πένθους και σύντομης περιγραφής της ταφής του Έκτορα επισφραγίζουν την Ιλιάδα.

Ιλιάδα, Π 855-858, Χ 361-364

Με αυτά τα λόγι' απέθανε· και κλαίον-
τας θλιμμένη

την μοίραν, που νεότητα και ανδρεί-
αν της επήρε,

από τα μέλη του η ψυχή κατέβηκε
στον Άδη.

Νεκρόν τον επροσφώνησεν ο λαμπρο-
φόρος Έκτωρ (ο Πηλεΐδης στο Χ).

(Μτφρ. Ιάκωβος Πολυλάς)

**Οι δύο θάνατοι, του Πάτροκλου
και του Έκτορα, αναφέρονται με
τέσσερις στίχους κάθε φορά, τους
ίδιους και στις δύο περιπτώσεις.
Και αυτοί οι στίχοι δε χρησιμοποι-
ούνται για κανέναν άλλο ήρωα του
έπους.**

Περίληψη της Οδύσσειας

α Προοίμιο

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύ-
τροπον, ὃς μάλα πολλὰ
πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτο-
λίεθρον ἔπερσε·

πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστυα
καὶ νόον ἔγνω,

πολλὰ δ' ὃ γ' ἐν πόντῳ πάθεν ἄλ-
γησιν ὄντα κατὰ θυμόν,

5 ἀρνύμενος ἦν τε ψυχὴν καὶ νό-
στον ἐταίρων.

ἄλλ' οὐδ' ὥς ἐτάρους ἐρρύσατο,
ἰέμενός περ·

αὐτῶν γὰρ σφετέρησιν ἀτασθα-
λίησιν ὄλοντο,

νήπιοι, οἳ κατὰ βοῦς Ὑπερίονος
Ἥελίοιο

ἤσθιον· αὐτὰρ ὁ τοῖσιν ἀφείλετο
νόστιμον ἦμαρ.

10 τῶν ἀμόθεν γε, θεά, θύγατερ
Διός, εἶπὲ καὶ ἡμῖν.

**Τον άντρα, Μούσα, τον πολύτρο-
πο να μου ανιστορήσεις, που
βρέθηκε**

**ως τα πέρατα του κόσμου να γυρ-
νά, αφού της Τροίας**

πάτησε το κάστρο το ιερό.

**Γνώρισε πολιτείες πολλές, έμαθε
πολλών ανθρώπων τις βουλές,**

**κι έζησε, καταμεσής στο πέλαγος,
πάθη πολλά που τον σημάδε-
ψαν,**

**σηκώνοντας το βάρος για τη δική του
τη ζωή και των συντρόφων του**

**τον γυρισμό. Κι όμως δεν μπόρε-
σε, που τόσο επιθυμούσε,
να σώσει τους συντρόφους.**

**Γιατί εκείνοι χάθηκαν απ' τα δικά
τους τα μεγάλα σφάλματα,**

**νήπιοι και μωροί, που πήγαν κι
έφαγαν τα βόδια**

**του υπέρλαμπρου Ήλιου· κι αυτός
τους άρπαξε του γυρισμού τη
μέρα.**

**Από όπου θες, θεά, ξεκίνα την αυ-
τήν την ιστορία, κόρη του Δία,
και πες την και σ' εμάς.**

(Μτφρ. Δ.Ν. Μαρωνίτης)

Ραψωδίες α-δ = Τηλεμάχεια
(οι ραψωδίες είναι αφιερωμένες
στον Τηλέμαχο)

(α) Μετά την επίκληση στη Μούσα,
το έργο αρχίζει παρουσιάζοντας
τον Οδυσσέα στον προτελευταίο
σταθμό των περιπλανήσεών του,
το νησί της Καλυψώς (Ωγυγία),
όπου κρατείται επτά χρόνια, γιατί
ο Ποσειδώνας είναι θυμωμένος
μαζί του εξαιτίας της τύφλωσης

του γιου του, του Κύκλωπα Πολύφημου. Τώρα, όμως, ο Ποσειδώνας λείπει και η Αθηνά αποσπά από το Δία την υπόσχεση να ειδοποιήσουν την Καλυψώ ότι πρέπει να αφήσει τον ήρωα ελεύθερο. Η ίδια, στο μεταξύ, με τη μορφή θνητού έρχεται στην Ιθάκη και προτείνει λύσεις στον Τηλέμαχο, γιο του Οδυσσέα, για να αντιμετωπίσει την κατάσταση στο παλάτι.

(β) Ο Τηλέμαχος, ακολουθώντας τις συμβουλές της Αθηνάς, συγκαλεί συνέλευση του λαού και εκθέτει τα παράπονά του για τη διαγωγή των μνηστήρων της μητέρας του. Όταν οι μνηστήρες, παρά τα θεϊκά σημάδια, αρνούνται να φύγουν από το

παλάτι και οι Ιθακήσιοι δεν τολμούν να τον βοηθήσουν, το βράδυ φεύγει κρυφά, σύμφωνα με τη συμβουλή της Αθηνάς, η οποία τον συνοδεύει, με τη μορφή θνητού, στο ταξίδι για την Πύλο, για να μάθει κάτι για τον πατέρα του.

(γ) Στην Πύλο, ο βασιλιάς Νέστορας τους υποδέχεται εγκάρδια. Δε γνωρίζει όμως τίποτε για τον Οδυσσέα και συμβουλεύει τον Τηλέμαχο να πάει στη Σπάρτη και να ζητήσει πληροφορίες από το Μενέλαο. Η Αθηνά φεύγει μεταμορφωμένη σε αετό και την άλλη μέρα ο Τηλέμαχος, συνοδευόμενος από τον Πεισίστρατο, γιο του Νέστορα, ξεκινάει για τη Σπάρτη.

(δ) Στη Σπάρτη, ο Μενέλαος τους πληροφορεί πως, όπως είχε μάθει από το θαλασσινό θεό Πρωτέα, η Καλυψώ κρατούσε τον Οδυσσέα για χρόνια στο νησί της, παρά τη θέλησή του. Στο μεταξύ, στην Ιθάκη, οι μνηστήρες και η Πηνελόπη μαθαίνουν για την αναχώρηση του Τηλέμαχου. Τη βασίλισσα, που αγωνιά για το γιο της, καθησυχάζει όνειρο σταλμένο από τη θεά Αθηνά, ενώ οι μνηστήρες αποφασίζουν να στήσουν ενέδρα στο γιο του Οδυσσέα σε κοντινό νησί και, καθώς θα επιστρέφει στο νησί του, να τον σκοτώσουν.

Ραψωδίες ε-θ = Φαιακίδα
(οι ραψωδίες είναι αφιερωμένες
στον Οδυσσέα)

(ε) Ο Ερμής φτάνει στο νησί της Καλυψώς και της ανακοινώνει την απόφαση των θεών για αναχώρηση του Οδυσσέα. Η Καλυψώ, αναγκασμένη να συμμορφωθεί, βοηθάει τον ήρωα να κατασκευάσει μέσα σε λίγες ημέρες σχεδία με την οποία και ανοίγεται στο πέλαγος. Τη δέκατη όγδοη, όμως, ημέρα ταξιδιού, ο Ποσειδώνας κομματιάζει τη σχεδία και ο Οδυσσέας, κολυμπώντας επί δύο μερόνυχτα, κατορθώνει να φτάσει στο νησί των Φαιάκων.

(ζ, η)

Η Ναυσικά, βασιλοπούλα του τόπου, βρίσκει στην παραλία το ναυαγό και τον οδηγεί στο παλάτι του πατέρα της Αλκίνοου.

(θ) Το βασιλικό ζεύγος Αλκίνοου και Αρήτης φιλοξενεί τον Οδυσσέα εγκάρδια και του υπόσχεται να τον βοηθήσει να γυρίσει στην πατρίδα του. Ακολουθεί αποχαιρετιστήριο γεύμα.

Ραψωδίες ι-μ = Μεγάλοι Απόλογοι
(αποτελούν τις αφηγήσεις του Οδυσσέα)

(ι) Την επομένη συνεχίζεται η φιλοξενία. Το βράδυ ο Οδυσσέας αποκαλύπτει το όνομά του και αρχίζει να αφηγείται τις περιπέτειές του μετά την αναχώρησή

του από την Τροία. Περιγράφει τη δοκιμασία του: στη Θράκη, στη χώρα των Κικόνων, στη χώρα των Λωτοφάγων, όπου με το γλυκό καρπό κινδύνευσαν να ξεχάσουν το γυρισμό, και στη χώρα των Κυκλώπων, όπου χάνει τους περισσότερους συντρόφους του, αλλά τελικά νικά με δόλο, μεθώντας τον Κύκλωπα Πολύφημο, τον οποίο και τυφλώνει.

(κ) Ο Οδυσσέας συνεχίζει την αφήγησή του με τις περιπέτειες στο νησί του Αιόλου, θεού των ανέμων, και στη χώρα των ανθρωποφάγων Λαιστρυγόνων, όπου χάνει όλα του τα πλοία εκτός από το δικό του. Με αυτό φτάνει στο νησί της μάγισσας Κίρκης,

η οποία μεταμόρφωσε τους συντρόφους του σε χοίρους. Για να φύγει από το νησί της Κίρκης (Αιαία), ύστερα από έναν ολόκληρο χρόνο, αναγκάζεται πρώτα να επισκεφθεί τη χώρα των νεκρών.

- (λ) Στον Κάτω κόσμο των νεκρών (Νέκυια < νέκυς-υος, ὅ, = νεκρός), ο Οδυσσεύς συζητάει με τις ψυχές του μάντη Τειρεσία, της μητέρας του Αντίκλειας, του συντρόφου του Ελπήνορα και επιφανών ηρώων (Αγαμέμνονα, Αχιλλέα, Αΐαντα).
- (μ) Συνεχίζοντας το ταξίδι του, αφού αντιμετωπίζει τις Σειρήνες, τη Σκύλλα και τη Χάρυβδη, φτάνει στο νησί Θρινακία, όπου οι σύντροφοί του πεινασμένοι έσφαξαν

τις ιερές αγελάδες του Ήλιου και πλήρωσαν την πράξη τους με το θάνατό τους (τιμωρία του Δία). Μόνος ο Οδυσσέας, έπειτα από περιπλάνηση, φτάνει στο νησί της Καλυψώς, η οποία θέλει να τον κρατήσει για πάντα κοντά της.

Ραψωδίες ν-ψ = Μνηστηροφονία

(ν) Την άλλη μέρα ο Οδυσσέας, με πλούσια δώρα των Φαιάκων, αναχωρεί από τη χώρα τους και το άλλο πρωί οι ναύτες τον αφήνουν κοιμισμένο σε έρημη αμμουδιά της Ιθάκης. Όταν ξυπνάει, η Αθηνά τον κατατοπίζει για τους νέους αγώνες που τον περιμένουν, τον μεταμορφώνει σε ζητιάνο και τον στέλνει στην καλύβα του Εύμαιου, του πιστού χοιροβοσκού του.

- (ξ)** Ο Εύμαιος φιλοξενεί πρόθυμα τον άγνωστο ζητιάνο.
- (ο)** Στο μεταξύ, ο Τηλέμαχος, παρακινήμένος από την Αθηνά, φεύγει από τη Σπάρτη και, αφού ξεφεύγει την ενέδρα των μνηστήρων, φτάνει στην Ιθάκη και πηγαίνει στην καλύβα του Εύμαιου.
- (π)** Εκεί, στο διάστημα που ο Εύμαιος πηγαίνει να ειδοποιήσει την Πηνελόπη ότι ο γιος της γύρισε, γίνεται η αναγνώριση του Οδυσσέα από το γιο του. Από κοινού μελετούν την τιμωρία των μνηστήρων.
- (ρ)** Την άλλη μέρα ο Τηλέμαχος φεύγει για την πόλη και λίγο αργότερα ο Οδυσσέας με τον Εύμαιο φτάνουν στο παλάτι, όπου οι

μνηστήρες προσβάλλουν κάθε τόσο το μεταμορφωμένο σε ζητιάνο ήρωα.

- (σ) Με την έμπνευση της Αθηνάς, η Πηνελόπη δηλώνει στους μνηστήρες πως ήρθε η ώρα να ξαναπαντρευτεί, τώρα που ο γιος της μεγάλωσε και ο Οδυσσέας έχει πια χαθεί. Ζητάει από όλους δώρα, κατά τη συνήθεια, οι μνηστήρες δέχονται και ο Οδυσσέας χαίρεται με την πονηριά της γυναίκας του.**
- (τ) Αργότερα, ο Οδυσσέας συναντά την Πηνελόπη μόνη και τη βεβαιώνει ότι ο άνδρας της θα γυρίσει, χωρίς όμως να την πείσει. Η γριά Ευρύκλεια, η σκλάβα που είχε αναθρέψει το βασιλιά, τον αναγνωρίζει καθώς του πλένει**

τα πόδια, από ένα σημάδι στο μηρό, εκείνος όμως της επιβάλλει σιγή. Ανυποψίαστη η Πηνελόπη εμπιστεύεται στον ξένο πως την άλλη μέρα θα καλέσει τους μνηστήρες σε αγώνα με το τόξο του Οδυσσέα, ώστε να επιλέξει για άνδρα της τον πιο δυνατό.

(υ) Η νύχτα περνάει ανήσυχη και για τον Οδυσσέα και για την Πηνελόπη. Ωστόσο, τα καλά σημάδια όλο και πληθαίνουν και προμηνύουν την τιμωρία των μνηστήρων.

(φ) Στον αγώνα τόξου, το άλλο πρωί, κανένας από τους μνηστήρες δεν καταφέρνει να τεντώσει το τόξο. Στο τέλος, ο Οδυσσέας το παίρνει με πονηριά και το τεντώνει με ευκολία.

- (χ)** Ο Οδυσσέας, έχοντας μαζί του τον Τηλέμαχο και δυο πιστούς δούλους, τον Εύμαιο και το Φιλοίτιο, στους οποίους πριν από λίγο είχε φανερωθεί, σκοτώνει όλους τους μνηστήρες. Στη συνέχεια, τιμωρούν τις άπιστες υπηρέτριες και γίνεται ο καθαρμός του ανακτόρου.
- (ψ)** Ακολουθεί, με πολλές δραματικές διακυμάνσεις, η αναγνώριση του Οδυσσέα από την Πηνελόπη και η ένωση των δύο συζύγων. Ο Οδυσσέας διηγείται μερικές από τις περιπέτειές του (Μικροί Απόλογοι). Το πρωί, ο ήρωας φεύγει για το κτήμα έξω από την πόλη, όπου ζούσε αποτραβηγμένος ο πατέρας του Λαέρτης.

Η τελευταία ραψωδία χρησιμεύει ως επίλογος

(ω) Γίνεται η αναγνώριση του Οδυσσέα από το γέρο πατέρα του. Υπενθυμίζεται η τύχη των πεθαιμένων μνηστήρων (δεύτερη κάθοδος στον Άδη, Μικρή Νέκυια) και ακολουθούν οι αντιδράσεις των κατοίκων της Ιθάκης για τη μνηστηροφονία. Τελικά όμως στη μάχη, με τη μεσολάβηση της θεάς Αθηνάς, οι αντίμαχοι συμφιλιώνονται και αποκαθίσταται η πολιτική και ηθική τάξη στην Ιθάκη.

ΤΙΤΛΟΙ ΡΑΨΩΔΙΩΝ ΙΛΙΑΔΑΣ

- A** Λοιμός - Μήνις (αριθμός στίχων 601).
- B** Όνειρος, Διάπειρα (= απόπειρα, δοκιμή), Βοιώτεια ἢ Κατάλογος νεῶν (877).
- Γ** Όρκοι, Τειχοσκοπία, Ἀλεξάνδρου - Μενελάου μονομαχία (461).
- Δ** Όρκίων σύγχυσις, Ἀγαμέμνωνος ἐπιπώλησις (= επιθεώρηση) (544).
- E** Διομήδους ἀριστεία (909).
- Z** Έκτορος καὶ Ἀνδρομάχης ὁμιλία (529).
- H** Έκτορος καὶ Αἴαντος μονομαχία. Νεκρῶν ἀναίρεσις (= ταφή) - Τειχοδομία (482).
- Θ** Κόλος (= κολοβή, σύντομη) μάχη (565).

- Ι** Πρεσβεία πρὸς Ἀχιλλέα. Λιταί (= ικεσίες) (713).
- Κ** Δολώνεια (579).
- Λ** Ἀγαμέμνωνος ἀριστεία (848).
- Μ** Τειχομαχία (471).
- Ν** Μάχη ἐπὶ ταῖς ναυσὶν (837).
- Ξ** Διὸς ἀπάτη (522).
- Ο** Παλίωξις (= στροφή προς τα πίσω και καταδίωξη) παρὰ τῶν νεῶν (= πλοίων) (746).
- Π** Πατρόκλεια (867).
- Ρ** Μενελάου ἀριστεία (761).
- Σ** Ὀπλοποιία (617).
- Τ** Μήνιδος ἀπόρρησις (= αποκήρυξη, ἀρνηση της οργῆς) (424).
- Υ** Θεομαχία (503).
- Φ** Μάχη παραποτάμιος (611).

Χ Ἑκτορος ἀναίρεσις (515).

Ψ Ἄθλα ἐπὶ Πατρόκλῳ (897).

Ω Ἑκτορος λύτρα (= χρήματα για εξαγορά) (804).

ΤΙΤΛΟΙ ΡΑΨΩΔΙΩΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ

α Θεῶν ἀγορά (= συνέλευση).

Ἀθηνᾶς παραίνεσις (= συμβουλή)
πρὸς Τηλέμαχον (αριθμός στίχων
444).

β Ἰθακησίων ἀγορά. Τηλεμάχου
ἀποδημία (= αναχώρηση) (434).

γ Τὰ ἐν Πύλῳ (497).

δ Τὰ ἐν Λακεδαίμονι (847).

ε Ὀδυσσέως σχεδία (= πλοιάριο)
(493).

ζ Ὀδυσσέως ἀφιξίς εἰς Φαίακας
(331).

- η Ὀδυσσέως εἴσοδος πρὸς Ἄλκίνοον (347).
- θ Ὀδυσσέως σύστασις πρὸς Φαίακας (586).
- ι Ἄλκινόου ἀπόλογοι. Κυκλώπεια (566).
- κ Τὰ περὶ Αἰόλου, Λαιστρυγόνων καὶ Κίρκης (574).
- λ Νέκυια - Ὀδυσσέως κάθοδος εἰς Ἅιδην (640).
- μ Σειρῆνες, Σκύλλα καὶ Χάρυβδις, Βόες Ἡλίου (453).
- ν Ὀδυσσέως ἀπόπλους παρὰ Φαιάκων καὶ ἀφίξις εἰς Ἴθάκην (440).
- ξ Ὀδυσσέως πρὸς Εὖμαιον ὁμιλία (533).
- ο Τηλεμάχου πρὸς Εὖμαιον ἀφίξις (557).

- π** Τηλεμάχου ἀναγνωρισμὸς Ὀδυσσέως (481).
- ρ** Τηλεμάχου ἐπάνοδος εἰς Ἴθάκην (606).
- σ** Ὀδυσσέως καὶ Ἴρου πυγμὴ (πυγμαχία) (428).
- τ** Ὀδυσσέως καὶ Πηνελόπης ὁμιλία. Τὰ νίπτρα (= νερό για νίψιμο) (604).
- υ** Τὰ πρὸ τῆς μνηστηροφονίας (394).
- φ** Τόξου θέσις (434).
- χ** Μνηστηροφονία (501).
- ψ** Ὀδυσσέως ὑπὸ Πηνελόπης ἀναγνωρισμὸς (372).
- ω** Σπονδαί (= συνθήκη, ανακωχή) - Ὀδυσσεὺς καὶ Λαέρτης (548).

Λογοτεχνική έκφραση

Τεχνική

Στα ομηρικά έπη υπάρχει αξιοθαύμαστη τεχνική. Ο ποιητής οργανώνει με τέχνη τα μέρη ενός θέματος, ώστε να προκαλεί το ενδιαφέρον του ακροατή με τη συνεχή εξέλιξη, την εναλλαγή, την ποικιλία, τη συμμετρία και την αντίθεση. Παράλληλα, χρησιμοποιεί όλα τα εκφραστικά μέσα: εικόνες, ρεαλιστικές περιγραφές τοπίου, παρομοιώσεις, μεταφορές, συμβολισμούς, ερωταποκρίσεις, διάλογο και μονόλογο, κυκλική σύνθεση κ.ά.

Τεχνικοί τρόποι

Οι τεχνικοί τρόποι που χρησιμοποιεί για την επίτευξη των στόχων

του αποτελούν γνωρίσματα της προφορικής ποίησης και είναι:

α. Προοικονομία, όταν δηλαδή προετοιμάζονται οι σκηνές που θα ακολουθήσουν και προειδοποιείται ο ακροατής γι' αυτά που θα γίνουν· προβάλλεται έτσι το περιεχόμενο σε αδιάσπαστη ενότητα.

β. Επιβράδυνση, όταν ο ποιητής παρεμβάλλει κάποια διήγηση, σε καίρια σημεία των επών, αποσπώντας έτσι την προσοχή του ακροατή από το κύριο θέμα και αυξάνοντας την ένταση και την αγωνία του.

γ. Παρομοίωση (περισσότερες από 200 φορές συνολικά και στα 2 έπη), όταν συγκρίνεται ή παραβάλλεται ένα πρόσωπο ή πράγμα με κάτι άλλο. Ο ποιητής αντλεί το υλικό του από την πλούσια φύση και την κοινωνική ζωή, εκφράζοντας

έτσι την αγάπη του και για τα δύο. Η λειτουργικότητα της παρομοίωσης είναι πολλαπλή: στολίζει και ενισχύει τη διήγηση, διασπώντας τη μονοτονία, ανακόπτει πρόσκαιρα τη δράση και ενδυναμώνει κατάλληλα την ψυχική διάθεση των ακροατών με τους συναισθηματικούς τόνους που τη διατρέχουν. Παράλληλα, η ειρηνική ζωή είναι παρούσα στην ατμόσφαιρα του πολέμου.

δ. Ειρωνεία, όταν τα πρόσωπα του έργου αγνοούν την αλήθεια, που τη γνωρίζει ο αναγνώστης/ακροατής. Ο ομιλητής, δηλαδή, ή ο ακροατής δεν ξέρει την αλήθεια, ενώ το ακροατήριο τη γνωρίζει. Ο Οδυσσέας, π.χ., κλαίει ξυπνώντας (ν 200), γιατί πιστεύει ότι οι Φαίακες δεν τον αποβίβασαν στην Ιθάκη.

ε. Η συχνή επανάληψη ορισμένων

τυπικών στίχων ή τυπικών λέξεων (τεχνική των λογοτύπων), που πλαισιώνουν τους λόγους, συνοδεύουν το όνομα των ηρώων και προσδίδουν στην αφήγηση χαρακτήρα επίσημο. Η επανάληψη έχει μεγάλη σημασία τόσο για την απομνημόνευση όσο και ως τεκμήριο ενσωμάτωσης λαϊκών ποιητικών τύπων.

στ. Η σταθερή χρήση κάποιων «κοσμητικών» επιθέτων, που συνοδεύουν ένα όνομα θεού, ήρωα αλλά και ομάδα προσώπων, π.χ. «Αθηνά γαλανόφθαλμη» (γλαυκῶπις), «Τηλέμαχος φρόνιμος» (πεπνυμένος), «Αχαιοί μεγαλόψυχοι» (μεγάθυμοι). Τα επίθετα αυτά, έκφραση της πλαστικότητας της ελληνικής γλώσσας, είναι κατά κανόνα σύνθετα και εντυπωσιάζουν με την έκταση και την αξία του νοήματός τους. Η ποικιλία

των επιθέτων καθιστά ανάγλυφες τις διαφορές ανάμεσα στα πρόσωπα.

Η εναλλαγή στην έκφραση και η ποικιλία στην τεχνική χαρακτηρίζουν την τέχνη του Ομήρου και εικονογραφούν την ιδιαιτερότητα του ομηρικού ύφους, που συνδυάζει την προφορική λαϊκή παράδοση και την πρωτοτυπία της ατομικής ποιητικής δημιουργίας.

Γλώσσα - Μέτρο

Η γλώσσα των ομηρικών επών είναι η πρώτη πανελλήνια λογοτεχνική γλώσσα. Ο κορμός της είναι η ιωνική διάλεκτος, κατανοητή απ' όλο τον ελληνικό κόσμο, περιέχει όμως και αιολικά στοιχεία καθώς και ελάχιστα αττικά.

Ο Όμηρος χρησιμοποιεί με απόλυτη άνεση το στίχο, το δακτυλικό ή ηρωικό εξάμετρο, στίχο πλαστικό και ευλύγιστο. Είναι το μέτρο στο οποίο έχει γραφτεί όλη η επική ποίηση των αρχαίων. Αποτελείται από πέντε δακτύλους (┘ υ υ) και έναν τροχαίο (┘ υ) ή σπονδείο (┘ ─) στο τέλος, που χωρίζεται στο μέσο από μια τομή. Κάθε δάκτυλος σχηματίζεται από μια μακρόχρονη και δύο βραχύχρονες συλλαβές, που η κανονική εναλλαγή τους (προσωδία) δημιουργεί στην αρχαία ελληνική ποίηση την αναγκαιότητα του μέτρου για απομνημόνευση.

┘ υ υ ┘ υ υ ┘ υ
πχ. Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα,

υ ┘ υ υ ┘ υ υ ┘ υ
/ πολύτροπον, ὅς μάλα πολλά...

Ο πολιτισμός των επών

Ο πολιτισμός τον οποίο περιγράφουν τα ομηρικά έπη είναι κυρίως ο μυκηναϊκός (12ος αι. π.Χ.), με στοιχεία μεταγενέστερα έως την εποχή του ποιητή. Τα παλάτια (δώματα-μέγαρα), πλούσια και μεγάλα, όπου ζουν οι ήρωες, είναι όμοια με αυτά που ανακαλύφθηκαν στις αρχαιολογικές ανασκαφές στα διάφορα μέρη της Ελλάδας (Μυκήνες, Τίρυνθα, Πύλο, Κνωσό, Φαιστό κ.ά.) και στην Τροία. Πρόκειται κυρίως για πολιτισμό συνδεδεμένο με τον πολιτικό και κοινωνικό κόσμο του μακρινού παρελθόντος, έτσι όπως έφτασε έως την εποχή του ποιητή (8ος αι. π.Χ.).

Στα έπη αντικατοπτρίζεται η παραδοσιακή εικόνα του κόσμου των

ανθρώπων των γεωμετρικών χρόνων (11ος–8ος αι. π.Χ.) και των αριστοκρατικών ιδεωδών των ηρώων του παρελθόντος (ηρωικές περιπέτειες και αγώνες), αλλά ταυτόχρονα δίνεται και ο ραγδαίος μετασχηματισμός της εικόνας αυτής που προηγήθηκε του αποικισμού και της ακμής του εμπορίου στα μετέπειτα χρόνια.

Ο κόσμος αυτός προβάλλεται σε δύο φάσεις: σε καιρό πολέμου, στην Ιλιάδα, και σε καιρό ειρήνης, στην Οδύσσεια. Η αντίληψη για την ανθρωπινή ζωή αναδύεται μέσα και από τους δύο αυτούς κόσμους. Σημαντικό συστατικό στοιχείο του κόσμου των επών είναι η κοινωνία των ολύμπιων θεών, ενωμένη με χαλαρό σύνδεσμο κάτω από την κυριαρχία του Δία. Η προσέγγιση ανθρώπων

και θεών γίνεται με τρόπο εντυπωσιακό.

I. Θρησκεία – ηθική

Οι δώδεκα θεοί του Ολύμπου και οι άλλες υποδεέστερες θεότητες αποτελούν το θρησκευτικό κύκλο των ομηρικών επών. Ζουν ευτυχισμένοι στον Όλυμπο ή απλούστερα στον ουρανό, είναι αθάνατοι, ωραιότεροι και πολύ ισχυρότεροι από τους ανθρώπους. Έχουν σώμα με θείο αίμα που ονομάζεται ιχώρ (ὄ), τρέφονται με άμβροσία (= αθανασία) και πίνουν νέκταρ (= οίνο ερυθρό).

Η λατρεία των θεών γίνεται στους ναούς και εκδηλώνεται με θυσίες και προσφορές: σπονδές (< σπένδω = χύνω οίνο) για τους θεούς και χοές (< χέω) για τους νεκρούς και

τις χθόνιες θεότητες. Αναφέρονται επίσης αγάλματα θεών, βωμοί και ιεροί χώροι. Οι θυσίες αποτελούν σταθερό στοιχείο της ευσέβειας· μεγαλύτερες ήταν οι έκατόμβες (εκατό βόδια), που δήλωναν περισσότερο την πανηγυρική επίσημη θυσία.

Οι ιερείς και οι μάντεις είναι αξιοσέβαστα πρόσωπα, που προβλέπουν τη θέληση των θεών από το πέταγμα των πουλιών (οίωνος = πτηνό – οίωνοπόλοι, οίωνοσκόποι), τις συναντήσεις προσώπων και τα όνειρα (όνειροπόλοι, όνειροσκόποι). Έτσι, για παράδειγμα, ο Θεστορίδης Κάλχας για τους Έλληνες και ο Πριάμίδης Έλενος για τους Τρώες ήταν περίφημοι μάντεις στον Τρωικό πόλεμο.

Οι αγγελιαφόροι και οι κήρυκες (Διός ἄγγελοι) είναι, επίσης, ιερά

πρόσωπα, προστατευόμενα από το Δία, και με το σύμβολο του αξιώματός τους (σκήπτρον) μπορούν να πηγαινοέρχονται ελεύθερα στα αντίπαλα στρατόπεδα.

Ο ομηρικός άνθρωπος πιστεύει στην ύπαρξη της ψυχής, στο μεταθανάτιο αποχωρισμό της από το σώμα, καθώς και στην εγκατάστασή της στον Άδη. Οι σκιές των νεκρών (εἴδωλα καμόντων) περιφέρονται άσαρκες στον Κάτω κόσμο, τιμωρούνται στο σκοτεινό Τάρταρο ή ανταμείβονται στα Ἡλύσια πεδία (άλλη ονομασία: Μακάρων νήσοι = ευλογημένα νησιά), ανάλογα με τις πράξεις τους.

II. Οι θεοί στο έπος

Ιδιότητες

Η παντοδυναμία των θεών είναι εμφανής, αλλά και αυτοί, όπως και οι άνθρωποι, έχουν πάθη και ελαττώματα, που τους φέρνουν συχνά σε επαφή με τους ανθρώπους, άλλοτε με τη δική τους θεϊκή μορφή και άλλοτε με ανθρώπινη (ανθρωπομορφισμός). Η επαφή αυτή είναι φιλική και οικεία, ενίοτε όμως γίνεται εχθρική και σκληρή. Στην Ιλιάδα οι θεοί στους οποίους πιστεύουν και οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές είναι οι ίδιοι, αλλά οι προσωπικές τους συμπάθειες διαφορετικές· άλλοι υποστηρίζουν ολόψυχα τους Αχαιοούς (Ήρα, Αθηνά, Ποσειδώνας) και άλλοι είναι με το μέρος των Τρώων (Απόλλωνας, Αφροδίτη).

Οι θεοί μεταμορφώνονται ελεύθερα και μεταμορφώνουν επίσης τους ανθρώπους, κατά βούληση. Μπορούν να θεραπεύουν και να ανανεώνουν, να αποκοιμίζουν και να αφυπνίζουν, να καταστρέφουν και να διασώζουν. Αναμειγνύονται, με τρόπο υπερφυσικό, στην ανθρωπινή δράση, παίρνουν μέρος στη μάχη (θεομαχία) και έτσι το έπος κινείται σ' ένα διπλό επίπεδο, με την εναλλαγή σκηνών μεταξύ ανθρώπων και θεών.

III. Η θεϊκή οικογένεια

Δίας

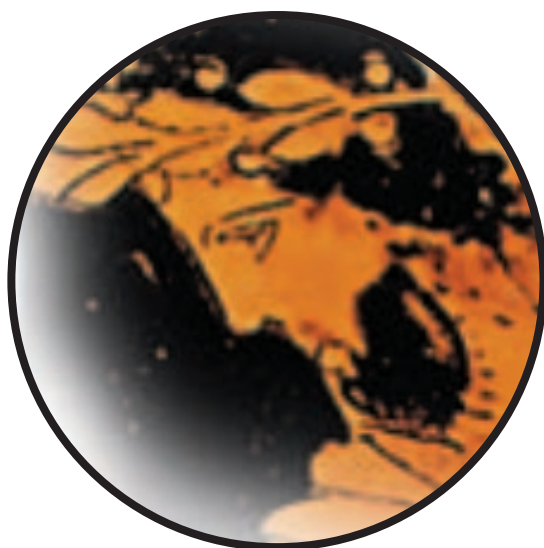
Κάθε θεός έχει τη δική του προσωπικότητα, η υπεροχή όμως του Δία (ὁ Ζεὺς, τοῦ Διὸς) είναι αναμφισβήτητη· κύριος όλων είναι ο υπέρτατος κυβερνήτης, «πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε». Θεός του ουρανού και αίτιος των φυσικῶν φαινομένων (νεφεληγερέτα = αυτός που συναθροίζει τα νέφη – κελαινεφής = μαυροσύνεφος – τερπικέραυνος = αυτός που αγαπάει τον κεραυνό), είναι

προστάτης των αρχόντων και των βασιλέων, συγκαλεί και διαλύει τις συνελεύσεις των θεών και των ανθρώπων. Επιστατεί στην τήρηση των όρκων, προστατεύει τους φιλοξενούμενους και τους ικέτες (Ξένιος ή Ξείνιος, Ίκετήσιος), στέλνει τα καλά και τα κακά σημάδια (οίωνοί) στους ανθρώπους και φροντίζει για τη διακυβέρνηση και την απονομή της δικαιοσύνης.

Ποσειδώνας

Δεύτερος μεγάλος και δυνατός θεός είναι ο Ποσειδώνας (Ποσειδών, -ῶνος), γιος του Κρόνου και της Ρέας, αδελφός του Δία και σύζυγος της Αμφιτρίτης. Θεός της θάλασσας και όλων των υδάτων, σείει (ἐνοσίχθων) και κρατάει τη γη (γαιήοχος). ὄπλο και σύμβολό του είναι η τρίαινα, κοντάρι με τρεις αιχμές. Κυριαρχεί ιδιαίτερα στην Οδύσσεια και προκαλεί, έως ένα σημείο, τις περιπέτειες του Οδυσσέα.

Άδης

Ο τρίτος Κρονίδης, ο Άδης (Πλούτων), ορίζει το βασίλειο του Κάτω κόσμου και είναι ο βασιλιάς των νεκρών.

Λοιποί Θεοί

Καθοριστικό ρόλο διαδραματίζουν επίσης: η Ήρα, αδελφή και γυναίκα του Δία, πρώτη από τις θεές, τα παιδιά της Λητώς, ο Απόλλωνας και η Άρτεμη, η Παλλάδα Αθηνά, κόρη

του Δία, ο Άρης, πολεμικός θεός, ο Ερμής, αγγελιαφόρος των θεών, η Αφροδίτη, η πιο όμορφη από τις θεές, και ο χωλός (= κουτσός) σύζυγος της Αφροδίτης Ήφαιστος, η πιο συμπαθητική θεϊκή μορφή.

Αντιλήψεις για το θείο

Η θεία δικαιοσύνη αρχικά δεν έχει τη θέση που θα προσλάβει αργότερα· υπάρχει μόνο στο μέτρο όπου ο κυρίαρχος Δίας ενεργεί ως διαιτητής μεταξύ των θεών, εμποδίζοντας την υπερβολική αυθαιρεσία και αδικία. Πέρα όμως από τους θεούς προβάλλει η πίστη σε μια απρόσμενη μοίρα, σκοτεινή και ακαθόριστη, που καθορίζει το πεπρωμένο κάθε ανθρώπου στη διάρκεια της ζωής του, θεά

ισχυρή (Μοῖρα, Αἴσα > αἴσιος - αἴσυ-
μνήτης = κυβερνήτης), στη θέληση
της οποίας δεν αντιστέκεται ούτε ο
ίδιος ο Δίας. Αυτός που παίρνει άδι-
κα κάτι, πάνω απ' ό,τι πρέπει και του
αναλογεί (ὑπὲρ μόρον, ὑπὲρ αἴσαν), τι-
μωρείται. Οι θεοί λοιπόν και η μοίρα
κυβερνούν την τύχη των ανθρώπων.

IV. Κοινωνία

Κοινωνική οργάνωση

Η κοινωνική οργάνωση που πα-
ρουσιάζεται στα ομηρικά έπη είναι
προγενέστερη της εποχής του ποι-
ητή. Η κοινωνία απαρτίζεται από
τους λαούς (= απλοί άνθρωποι,
στρατιώτες, πολεμιστές) και τους

βασιλείς, που τους κυβερνούν και οι οποίοι φέρουν σκήπτρα χρυσά, σύμβολα της βασιλικής εξουσίας.

Η κοινωνική ζωή είναι οργανωμένη γύρω από το βασιλιά (στη λέξη βασιλεὺς ενυπάρχει η λέξη λεὼς = λαός), που έχει πολλά δικαιώματα. Κατ' αρχάς, ο βασιλιάς (άρχων, ηγεμών) είναι πλούσιος, με πολλούς δούλους και κοπάδια ζώων, και ζει σε μεγάλα και λαμπρά παλάτια. Η βασιλική εξουσία καλύπτει τρεις αρμοδιότητες: τη στρατιωτική, τη θρησκευτική και τη δικαστική. Είναι αρχηγός του λαού στον πόλεμο, συγκαλεί και διευθύνει τις μεγάλες συνελεύσεις (ἀγοραὶ τοῦ δήμου), που προαναγγέλλουν την αρχή της πολιτικής ζωής, απονέμει τη δικαιοσύνη και οργανώνει τις μεγάλες θυσίες και τους αγώνες, στους οποίους παίρνουν

μέρος όλοι οι πολίτες. Έχει ως πρώτιστο μέλημα να προστατεύει τους δικούς του και ως βασική αρετή την πολεμική ικανότητα. Συνήθως, επειδή οι σωματικές και πνευματικές αρετές του θεωρούνται θεία δώρα, ονομάζεται διογενής και διοτρεφής, καταγόμενος δηλαδή από το Δία.

Ήρωες

Οι ήρωες είναι προφανώς βασιλιάδες με ευγενική καταγωγή και πολεμιστές. Όπου παρουσιάζονται απλοί άνθρωποι, επώνυμοι και ανώνυμοι (χοιροβοσκοί, επαίτες, υπηρέτριες, παραμάνες κ.ά.), αυτοί αποτελούν πάντοτε το περιβάλλον ενός ηγεμόνα.

Η ομηρική κοινωνία έχει δύο όψεις: τον εμπόλεμο κόσμο των ηρώων

και τον ειρηνικό των απλών ανθρώπων. Οι δύο αυτοί κόσμοι απεικονίζονται στην ασπίδα του Αχιλλέα (Σ της Ιλιάδας) και αντιπαρατίθενται με ενάργεια και στα δύο έπη. Οι ήρωες στην Ιλιάδα είναι αναμφίβολα ωραίοι, όμοιοι με τους θεούς (θεοειδεΐς) και γενναίοι, αλλά δρουν πάντοτε στα όρια του ανθρώπινου μέτρου, ακόμη και όταν είναι γιοι μιας θεάς και ενός θνητού (όπως ο Αχιλλέας ή ο Αινείας). Παρά τις επεμβάσεις των θεών που τους προστατεύουν, δεν μπορούν να απαλλαγούν από τη διπλή μοίρα τους: να υποφέρουν και να πεθάνουν. Παρά το μεγαλείο τους, παραμένουν «θνητοί». Όμως, ακόμη και όταν υποχωρούν μπροστά στη δύναμη ενός θεού, δε συντρίβονται, αλλά διατηρούν μια χαρακτηριστική υπερηφάνεια στις πράξεις τους.

Οι μορφές των ομηρικών ηρώων προβάλλονται αθάνατες. Από την πλευρά των Αχαιών: ο Αγαμέμνωνας, πρότυπο πολιτικής και πολεμικής αρετής, ο Μενέλαος, συναρχηγός και σχεδόν ομότιμος του αδελφού του, με μικρότερη επιρροή και πρωτοβουλία, ο γερο-Νέστορας, με σύνεση και ρητορική δεινότητα, ο τολμηρός και πολυμήχανος Οδυσσέας και πολλοί άλλοι (οι δύο Αίαντες, ο Διομήδης, ο Ιδομενέας). Κατεξοχήν ήρωας όμως είναι ο ημίθεος, θεόμορφος Αχιλλέας, πρότυπο ανδρείας, ηρωισμού και πολεμικής τέχνης· δίπλα του ο επιστήθιος φίλος του Πάτροκλος.

Από την πλευρά των Τρώων: ο Πριαμίδης Έκτορας, ο άριστος των τρωικών ηρώων και ο ιδανικότερος τύπος του ήρωα που υποτάσσει

τον εαυτό του στο καθήκον και στο συναίσθημα της τιμής. Άλλοι ευγενείς Τρώες: ο Αινείας, ο Πολυδάμας, ο Σαρπηδόνας, ο Πάρις, ο μάντης Έλενος. Γυναικείες μορφές: η Εκάβη, σύζυγος του Πρίαμου, η Ανδρομάχη, σύζυγος του Έκτορα, η Κασσάνδρα, η ωραιότερη κόρη του Πρίαμου. Η θέση όμως των γυναικών στο έπος συνδέεται με την ίδια τη δομή της κοινωνίας, βασική μονάδα της οποίας είναι ο οίκος, όπου η γυναίκα περιορίζεται.

Αξίες στην Ιλιάδα

Οι ήρωες επιδιώκουν τη διάκριση («αἰὲν ἀριστεύειν...»), αγωνίζονται για τα ιδανικά («εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης»), ακολουθώντας έναν κώδικα τιμῆς, θάρρους και σεβασμοῦ προς τους θεούς, τους νεκρούς και τους ηλικιωμένους. Η αμοιβαία εκτίμηση των προσώπων παραμένει υπόδειγμα πολιτισμοῦ.

Οι ήρωες πολεμούν, αλλά ο ποιητής δε συντάσσεται με κανένα από τα δύο στρατόπεδα, κρατώντας τη ζυγαριά σε ισορροπία, χωρίς μεροληψίες. Οι αντιμέτωποι λαοί αναφέρονται ως ταυτόσημοι. Μιλούν την ίδια γλώσσα, έχουν τους ίδιους θεούς και ασκούν την ίδια λατρεία. Ο Όμηρος αγνοεί την πολιτισμική αντίθεση Ελλήνων και Ασιατών που βρίσκουμε στην ιστορική αφήγηση των Μηδικών πολέμων του Ηροδότου.

Αξίες στην Οδύσσεια

Η Οδύσσεια παρουσιάζει έναν κόσμο αρκετά διαφορετικό. Οι ήρωες δεν είναι εξιδανικευμένοι και ανήκουν σε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Ανώτατο ιδανικό δεν είναι η ανδρεία

αλλά η εξυπνάδα, η δεξιοτεχνία του κεντρικού ήρωα, του Οδυσσέα· η μορφή του παρουσιάζεται πολύ-πλευρη και αθάνατη στους αιώνες. Ο ποιητής έδωσε στον Οδυσσέα, σε μια ισορροπημένη αρμονία, όλες τις αρετές που πρέπει να έχει ο ήρωας κάθε εποχής (τόλμη, ανδρεία, σύνεση, καρτερία, επινοητικότητα) με τα χαρακτηριστικά επίθετα πολύτροπος (= πολυγυρισμένος, εφευρετικός), πολύμητις (= πολύσοφος), πολυμήχανος (= επινοητικός), πολυτλήμων ή πολύτλας (= καρτερικός).

Κοινές αξίες στα έπη

Τα πρόσωπα των δύο επών κοσμούν θαυμαστές αρετές, όπως η φιλοξενία, η ευγένεια, η φιλία, ο οίκτος

για τον πόνο, η επιείκεια, η ηπιότητα, η ανθρωπιά.

Οι δεσμοί της φιλοξενίας παραμένουν ακατάλυτοι και μεταβιβάζονται από πατέρα σε γιο, ενώνοντας έτσι ανθρώπους διαφορετικών χωρών (όπως, για παράδειγμα, η συνάντηση Γλαύκου – Διομήδη στο Ζ της Ιλιάδας). Η ευγενική συμπεριφορά εκδηλώνεται με τη διακριτικότητα, τη γενναιοδωρία και τη φροντίδα για το φιλοξενούμενο. Το ιδεώδες του ομηρικού ανθρώπου ενσαρκώνει η ικανότητα στο λόγο και στα έργα. Παράλληλα, άριστος θεωρείται όποιος έχει ευγενική καταγωγή, είναι γενναίος και ωραίος, επιδέξιος και συνετός.

Η ομηρική ποίηση απευθύνεται με αμεσότητα και ειλικρίνεια σε όλους και διαπνέεται από την αισιόδοξη κατάφαση της ζωής.

Οι ομηρικοί ήρωες αγαπούν τη ζωή, που είναι όμορφη. Αγαπούν τον αγώνα που θα τους δώσει τη δόξα (κλέος) και τη νίκη (κῦδος). Ο ηρωισμός όμως δεν αποκλείει τη θερμή αγάπη προς τη ζωή όπως την εκφράζει ο Αχιλλέας στην Οδύσσεια:

«Θα προτιμούσα πάνω στη γη να ζούσα, κι ας ξενοδούλευα σε κάποιον, άκληρο πια που να μην έχει και μεγάλο βιος,

παρά να είμαι ο άρχοντας στον κάτω κόσμο των νεκρών».

(λ 489-491, μτφρ.
Δ.Ν. Μαρωνίτης)

Οι στίχοι αποτελούν ύμνο στη ζωή, ειπωμένοι μάλιστα από έναν ήρωα ο οποίος, όταν ζούσε, στο δίλημμα που του έθεσαν οι θεοί –τιμημένος γρήγορος θάνατος ή πολύχρονη και άδοξη ζωή– εκείνος, ενσαρκώνοντας το ηρωικό ιδανικό, προτίμησε αδίστακτα το πρώτο. Ο θάνατος είναι για τους αρχαίους Έλληνες μεγάλη δυστυχία και σε όλη την ποιητική παραγωγή τονίζεται η ομορφιά της ζωής.

Διάδοση των ομηρικών επών

Σύμφωνα με την παράδοση, η πρώτη επίσημη καταγραφή των ομηρικών επών έγινε στην Αθήνα από τον Πεισίστρατο (μέσα του 6ου αι. π.Χ.). Το κείμενο διαβαζόταν στα Παναθήναια (από το 566 π.Χ.) και η απαγγελία έπρεπε να είναι συνεχής.

Στην αρχαιότητα υπήρχαν επίσης και εκδόσεις που οφείλονταν στην πρωτοβουλία πόλεων ή στην πρωτοβουλία ατόμων. Πολύ γνωστή ήταν εκείνη που είχε κάνει ο Αριστοτέλης για τον Αλέξανδρο «Ίλιάς ή έκ του νάρθηκος» (νάρθηξ = μικρή θήκη), την οποία είχε ο Μακεδόνας βασιλιάς πάντα μαζί του, κάτω από το προσκέφαλό του. Στην κλασική εποχή, τα ομηρικά έπη κατέλαβαν

την πρώτη θέση στη μόρφωση των νέων, γιατί δίδασκαν την ανδρεία, την τιμή και την πολεμική τέχνη.

Στην αλεξανδρινή περίοδο, με την ίδρυση της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας, ονομαστοί φιλόλογοι (γραμματικοί) ασχολήθηκαν συστηματικά με την κριτική έκδοση και το σχολιασμό του ομηρικού κειμένου. Χάρη σε αυτούς τα έπη πήραν την οριστική μορφή η οποία διασώθηκε στα χειρόγραφα του Μεσαίωνα, που αποτέλεσαν τη βάση για τις σύγχρονες εκδόσεις.

Ομηρικό πρόβλημα

Το ομηρικό πρόβλημα αφορά κυρίως το θέμα της ενότητας και της πατρότητας της Ιλιάδας και της Οδύσσειας. Ήδη το 2ο αι. π.Χ. δύο φιλόλογοι, ο Ξένων και ο Ελλάνικος, ονομάστηκαν χωρίζοντες, γιατί υποστήριζαν ότι τα δύο έπη δεν είχαν γραφτεί από τον ίδιο ποιητή. Η άποψή τους πολεμήθηκε με ειδική μελέτη από τον Αρίσταρχο από τη

**Σαμοθράκη. Στους νεότερους χρό-
νους (αρχές 18ου αι.) φιλόλογοι και
άλλοι λόγιοι διατύπωσαν την άπο-
ψη ότι δεν υπήρξε ποιητής Όμηρος
ή ότι τα δύο ποιήματα δεν έχουν ενό-
τητα ή ότι δεν είναι έργο του ίδιου
ποιητή και άλλα παρεμφερή ζητή-
ματα σχετικά με το χρόνο, τον τρό-
πο και τον τόπο σύνθεσης· έτσι, δη-
μιουργήθηκε το ομηρικό πρόβλημα
που τροφοδότησε μακρές συζητή-
σεις και διχάζει το φιλολογικό κό-
σμο μέχρι και σήμερα.**

**Ο Γερμανός φιλόλογος Aug. Wolf
(1759-1824) αποτελεί τον εισηγητή
της θεωρίας των αναλυτικών, οι
οποίοι πιστεύουν ότι η Ιλιάδα και η
Οδύσσεια δεν είναι έργα ενός ποιη-
τή. Αντίθετα, οι φιλόλογοι ερευνητές
που δέχονται έναν ποιητή των δύο
έργων και αποτελούν τους οπαδούς**

της ενωτικής θεωρίας υποστηρίζουν ότι τα έπη αποτελούν το καθένα μια ξεχωριστή ενότητα, την οποία ολοκλήρωσε ο ποιητής με βάση ένα σχέδιο που συνέλαβε πρωτύτερα. Μετά τον Wolf, άλλοι αναλυτικοί, όπως ο Γερμανός K. Lachmann (1793-1851), επιχειρούν τη διαίρεση των επών σε μικρά ποιήματα και κάνουν λόγο για συμπλήματα, συνένωση δηλαδή μικρότερων ενοτήτων που τις συναρμολόγησαν με την πάροδο του χρόνου οι ραψωδοί.

Αναλυτικές είναι κυρίως οι τάσεις στη Γερμανία, ενώ ενωτικές στην Αγγλία. Ιδιαίτερη εξέλιξη αποτελεί η νεοαναλυτική θεωρία (εκπρόσωπος στην Ελλάδα ο Ι. Θ. Κακριδής), η οποία υποστηρίζει ότι όλα τα έργα τέχνης χρωστούν κάτι σε προηγούμενες δημιουργίες και αυτό συμβαίνει

φυσικά και με τα ομηρικά έπη. Η αναζήτηση των πηγών ή προτύπων αποτελεί κύριο θέμα των νεοαναλυτικών, όπως η μεθοδική μελέτη του W. Kullmann, Οι πηγές της Ιλιάδας (1960).

Η σημερινή έρευνα, στηριζόμενη στην παράδοση, στις αρχαιολογικές ανακαλύψεις, στην πρόοδο της κριτικής και των γραμματολογικών μελετών, ενισχύει την άποψη ότι η Ιλιάδα και η Οδύσσεια είναι ενιαία δημιουργήματα ενός ποιητή, του Ομήρου, και ότι και τα δύο έπη, παρά τις ολοφάνερες διαφορές σε ορισμένα σημεία (π.χ. λεξιλόγιο, αντίληψη περί του θείου) και κάποιες λογικές αντιφάσεις, που δικαιολογούνται από τους ποιητικούς κανόνες, έχουν καθαρή τη σφραγίδα της μεγαλοφυΐας του επάνω σε υλικό που υπήρχε.

Η αξία των ομηρικών επών και η επίδρασή τους στον ελληνικό και ευρωπαϊκό πολιτισμό

Αρχαιότητα

Τα ομηρικά έπη αποτελούν την απαρχή της ελληνικής λογοτεχνίας. Ο πνευματικός κόσμος αναπτύσσεται κάτω από την επίδραση του Ομήρου. Τα έπη ήταν ιδιαίτερα αγαπητά στον αρχαίο κόσμο, τόσο για την εκφραστική τους δύναμη όσο και για την προβολή ηρωικών προτύπων και υψηλών ιδανικών· για αιώνες αποτέλεσαν βασικά κείμενα παιδευτικής και αισθητικής αγωγής. Οι νέοι όφειλαν να αποστηθίζουν ολόκληρο το κείμενο. Ήδη από τον 6ο αι. π.Χ., με την επέκταση της γραφής σε ευρύτερα στρώματα, χρησιμοποιούνται

στην εκπαίδευση για να διαβάζουν οι μαθητές. Η γλυπτική, η ζωγραφική και η αγγειογραφία αντλούν συχνά τα θέματά τους από τα ομηρικά έπη. Η λυρική και η δραματική ποίηση, καθώς και η ιστορία πηγάζουν από αυτά. «Τὴν Ἑλλάδα πεπαίδευκεν οὗτος ὁ ποιητής» αναφέρει ο Πλάτων στην Πολιτεία (I 606e). Η ποίηση του Ομήρου προετοιμάζει τον 5ο αι. π.Χ., εμπνέει την ελληνική τραγωδία και όλη την αρχαία ελληνική γραμματεία της κλασικής εποχής.

Ρωμαϊκή εποχή

Στη Ρώμη, την εποχή του Αυγούστου (1ος αι. π.Χ.), ο Όμηρος διδάσκεται από το πρωτότυπο. Η ποίηση του Ομήρου, στη συνέχεια, επέδρασε στην αντίστοιχη ρωμαϊκή και στους ποιητές Βιργίλιο (70–19 π.Χ.) και Σενέκα (4 π.Χ.–65 μ.Χ.). Ο στωικός φιλόσοφος και δραματουργός Σενέκας γράφει τραγωδίες με ανάλογη θεματική (Τρωάδες, Αγαμέμνων), ενώ ο κορυφαίος επικός ποιητής Βιργίλιος συνθέτει την Αινειάδα, σε 12 βιβλία. Το έργο αποτελεί το εθνικό έπος των Ρωμαίων και αναφέρεται στην ίδρυση του ρωμαϊκού κράτους και τη γενεαλογική αρχή του Αυγούστου από τον Αινεία, τον ανδρείο υπερασπιστή της Τροίας. Αιώνες αργότερα, ο Ιταλός ποιητής Δάντης

(1265–1321) μνημονεύει και τους δύο ποιητές στη Θεία Κωμωδία του. Στην ύστερη ρωμαϊκή εποχή, ο Κόιντος ο Σμυρναίος (4ος αι. μ.Χ.) γράφει τα Μεθ' Ὅμηρον, ένα έπος σε 14 βιβλία, το οποίο αφηγείται τα γεγονότα που παρεμβάλλονται ανάμεσα στο τέλος της Ιλιάδας και στην αρχή της Οδύσσειας.

Βυζάντιο

Κατά τους Βυζαντινούς χρόνους οι μοναχοί στα μοναστήρια αντέγραφαν με αγάπη τα ομηρικά ποιήματα και έτσι τα διέσωσαν, ενώ ο Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ευστάθιος (12ος αι.) έγραψε σχόλια για τον Ὅμηρο.

Αναγέννηση

Στην Αναγέννηση τα έπη γίνονται γνωστά σε όλη την Ευρώπη από τους Έλληνες λόγιους της Διασποράς, μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453). Η πρώτη έκδοση του Ομήρου γίνεται από το Δημήτριο Χαλκοκονδύλη, στη Φλωρεντία (1488), ενώ 16 χρόνια αργότερα (1504) ακολουθεί η έκδοση του Άλδου Μανούτιου, στη Βενετία.

Στη συνέχεια, τα έπη αποτελούν πηγή έμπνευσης για τους συγγραφείς της δυτικής λογοτεχνίας στη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ιταλία, την Αγγλία και αργότερα στις ΗΠΑ.

Σημερινή εποχή

Στον πολιτισμό των ευρωπαϊκών λαών ο Όμηρος είναι το λαμπρό σύμβολο της υψηλής ποίησης. Ο θαυμασμός προς τα ομηρικά ποιήματα παραμένει ζωηρός έως τις μέρες μας. Πολλές ομηρικές εκφράσεις επιβιώνουν αυτούσιες ακόμη και σήμερα στον προφορικό και στο γραπτό λόγο, όπως: «νόστιμον ἦμαρ», «ἔπεα πτερόεντα», «ῥοδοδάκτυλος Ἥως», «ἔρκος ὀδόντων», «ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς», «εἷς οἰωνὸς ἄριστος, ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης» κ.ά. Γράφονται δράματα, ποιήματα, πραγματείες, εμπνευσμένα όλα από τις ιστορίες τους, παράγονται από συνθέτες όπερες και όπερέτες, γράφονται και παίζονται θεατρικά και κινηματογραφικά

έργα, δημιουργούνται έργα ζωγραφικής και γλυπτικής. Αντικείμενο μελέτης πλήθους ερευνητών, που έχουν προσφέρει έναν τεράστιο όγκο βιβλιογραφίας, τα έπη αποτελούν, επίσης, πηγή έμπνευσης για τους νεότερους ποιητές και πεζογράφους. Για παράδειγμα, το 1922 ο Τζέιμς Τζόους (1888–1941), Ιρλανδός συγγραφέας, γράφει το σπουδαίο μυθιστόρημα Οδυσσέας, ενώ ο Νίκος Καζαντζάκης (1883–1957) το 1938 συνθέτει το νεοελληνικό έπος Οδύσσεια, που περιέχει 33.333 δεκαεπτασύλλαβους στίχους.

Τις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, ο Γάλλος θεατρικός συγγραφέας Ζαν Ζιροντού (1882–1944) ανεβάζει το έργο του ο Τρωικός πόλεμος δε θα γίνει και, αρκετό καιρό μετά τον πόλεμο, ένας αγγλόφωνος

συγγραφέας, ο Ντερκ Γουόλκοτ (1930–) πήρε το βραβείο Νόμπελ, το 1992, για το ποίημά του 'Όμηρος, στο οποίο μεταμορφώνει τους ήρωες του Ομήρου σε ψαράδες των νησιών της Καραϊβικής.

Στην Ελλάδα, ο θεατρικός συγγραφέας Ιάκωβος Καμπανέλλης (1922–) γράφει το έργο: Οδυσσέα, γύρισε σπίτι (1952). Πολλοί, άλλωστε, Νεοέλληνες ποιητές πραγματεύονται θέματα εμπνευσμένα από την ομηρική ποίηση, όπως οι Διον. Σολωμός («Η σκιά του Ομήρου», «Η φωνή του Ομήρου» κ.ά.), Ανδρ. Κάλβος, Κ. Π. Καβάφης («Ιθάκη»), Άγγ. Σικελιανός, Κ. Παλαμάς (Ασάλευτη Ζωή), Τ. Σινόπουλος, Γ. Σεφέρης.

Ολόκληρη η ευρωπαϊκή και παγκόσμια διανόηση γνωρίζει τον

Όμηρο (τόσο στο πρωτότυπο όσο και από μετάφραση) και τα έπη του γονιμοποίησαν και εξακολουθούν να γονιμοποιούν έως σήμερα την τέχνη και τη σκέψη όλων των εποχών.

Επικός κύκλος

Με τον όρο αυτό ονομάζονται κυρίως τα έπη που αναφέρονται στα γεγονότα πριν και μετά την Ιλιάδα. Ένας μεγάλος αριθμός επικών ποιημάτων, σε άγνωστη για μας χρονολογία, ομαδοποιήθηκαν σ' έναν κύκλο (Κύκλια έπη), αρχίζοντας από τις μακρινές αρχές (Θεογονία – Τιτανομαχία, όπως ο Εύμηλος ο Κορίνθιος, που έγραψε ομώνυμο έπος τον 8ο αι.) και περνώντας μέσα από τους μύθους της Θήβας και του Τρωικού πολέμου. Από το τεράστιο αυτό σώμα έχουν διασωθεί μερικά

σύντομα αποσπάσματα ή μόνο στίχοι. Πολλά από τα ποιήματα του Κύκλου είναι μεταγενέστερα από τα ομηρικά έπη, ανήκουν πιθανόν στον 7ο ή 6ο αι., και εκτός από το όνομα του Ομήρου αναφέρονται πολλοί συγγραφείς, όπως ο Αρκτίνοσ από τη Μίλητο, ο Στασίνοσ από την Κύπρο κ.ά. Η σπουδαιότητα των επών αυτών ήταν μεγάλη για τη μεταγενέστερη ελληνική λογοτεχνία, ιδιαίτερα η επίδρασή τους στη λυρική και τραγική ποίηση καθώς και στις εικαστικές τέχνες.

Ο Θηβαϊκόσ κύκλοσ περιλάμβανε τα έπη: Οίδιπόδεια (θέμα ο μύθοσ του Οιδίποδα), Θηβαϊίς (εκστρατεία των Επτά στη Θήβα) και Έπίγονοι (άλωση της Θήβασ από τουσ γιοουσ των Επτά). Στον Τρωικό κύκλο ανήκουν τα έπη: Κύπρια (προϊστορία

της Ιλιάδας), Αίθιοπία (συνέχεια της Ιλιάδας), Μικρά Ἰλιάς (δράση μετά το θάνατο του Έκτορα), Ἰλίου πέρσις (άλωση της Τροίας), Νόστοι (επιστροφές στην πατρίδα), Τηλεγόνοια (φόνος του Οδυσσέα από τον Τηλέγονο, γιο του ίδιου και της Κίρκης).

Η Βατραχομομαχία (303 στίχοι), ποίημα όπου περιγράφεται ένας φανταστικός πόλεμος μεταξύ ποντικών (μυῶν) και βατράχων, ανήκει στα παίγνια (= παιχνίδια) με μορφή παρωδίας· με το κωμικό της περιεχόμενο παρωδεί την Ιλιάδα. Ο ποιητής είναι άγνωστος, αποδίδεται όμως στον Πίγρητα από την Αλικαρνασσό, αδελφό της βασίλισσας Αρτεμισίας.

Ομηρικοί ύμνοι

Με το όνομα του Ομήρου έχουν διασωθεί 33 διαφορετικής έκτασης ύμνοι (4 εκτενέστεροι και 29 μικρότεροι), γραμμένοι σε εξάμετρους στίχους, από άγνωστους ποιητές, σε διάφορες περιοχές και εποχές (από τον 7ο έως τον 6ο αι. π.Χ.)· η νεότερη έρευνα δεν τους δέχεται ως ομηρικούς.

Οι ύμνοι αυτοί έχουν το χαρακτήρα του έπους και τους έψαλλαν οι ραψωδοί στις γιορτές· αποτελούσαν ένα είδος προεισαγωγής (προοιμίου) στις επικές απαγγελίες και περιείχαν ύμνο προς ένα θεό («Είς Δήμητρα», «Είς Άφροδίτην», «Είς Διόνυσον» κτλ.)· ως προς τη μορφή, μοιάζουν μεταξύ τους: αρχίζουν με μια επίκληση στον εορτάζοντα θεό και, στη συνέχεια, κατονομάζονται

οι ιδιότητες και περιγράφονται η καταγωγή και τα κατορθώματά του. Αρχαιότερος ύμνος είναι ο «Εἰς Ἄπόλλωνα»¹ (546 στίχοι), όπου εξυμνείται η γέννηση του θεού στη Δήλο. Νεότερος είναι ο «Εἰς Ἑρμῆν» (580 στίχοι), ένας ευτράπελος ύμνος που προβάλλει, με χαριτωμένα επεισόδια, σκηνές από τη δράση και τις πανουργίες του νεογέννητου θεού στην ποιμενική Αρκαδία.

1. Ο Θουκυδίδης (III, 104) αναφέρει τον ύμνο.

β. Διδακτικό έπος: Ήσίοδος

Σε αντίθεση προς το ηρωικό έπος, που αναφέρεται σε ένα απώτερο παρελθόν, το διδακτικό έπος έχει αντικείμενο το παρόν και ασχολείται με τα καθημερινά προβλήματα του ανθρώπου. Με το έπος αυτό ο ποιητής αποτυπώνει τις ιδέες του για τη ζωή και τις αξίες της και προβάλλει τη σοφία και τις εμπειρίες του λαού. Έτσι, αν το ηρωικό είναι το έπος του πολέμου και της περιπέτειας, το διδακτικό είναι το έπος της ειρήνης και του πολιτισμού. Είναι η προβολή μιας κοινωνίας που αποστρέφεται τον πόλεμο και επιλέγει ως ιδανικό την ειρηνική ζωή. Τα πολεμικά κατορθώματα αντικαθίστανται από τα επιτεύγματα της καθημερινής ζωής και του μόχθου. Με το ηρωικό έπος συνδέεται το όνομα του Ομή-

ρου, ενώ με το διδακτικό το όνομα του Ησιόδου.

I. Βιογραφικά

Ο Ησίοδος (πιθανόν τέλη του 8ου αι. π.Χ.) είναι ο πρώτος ποιητής που αναφέρει το όνομά του και παρεμβάλλει προσωπικά θέματα στην ποίησή του. Γεννήθηκε στην Άσκρα της Βοιωτίας, ένα μικρό χωριό κοντά στις Θεσπιές, στις πλαγιές του Ελικώνα, όπου εγκαταστάθηκε ο πατέρας του προερχόμενος από την αιολική πόλη της Κύμης. Η σκληρή αγροτική ζωή στο βοιωτικό χωριό, όπως εξομολογείται ο ίδιος, άσκησε αποφασιστική επίδραση στο χαρακτήρα και στην ποίησή του. Σε ποιητικό διαγωνισμό στη Χαλκίδα (Άγών Όμηρου και Ήσιόδου), στους επικήδειους αγώνες για το βασιλιά

Αμφιδάμαντα, νίκησε ακόμη και τον Όμηρο¹ και κέρδισε το πρώτο βραβείο, ένα χρυσό τρίποδα, που τον αφιέρωσε στις Μούσες του Ελικώνα, εκεί όπου, καθώς λέει ο ίδιος, φτωχός νέος έβοσκε τα πρόβατά του και οι Ελικωνιάδες θεότητες του φανερώθηκαν και του έμαθαν την ποίηση. Στα βιογραφικά στοιχεία του ποιητή αναφέρεται και η μακροχρόνια διαφωνία του με τον αδελφό του, Πέρση, που κατέληξε σε φημισμένη δίκη. Πέθανε στη γενέτειρά του· ο τάφος του όμως, σύμφωνα με αρχαία μαρτυρία, υπήρχε στην Αγορά του βοιωτικού Ορχομενού.

-
1. Ίσως η παράδοση αυτή να δικαιολογεί την προτίμηση της νεότερης κοινωνίας στον υμνητή της ειρήνης και όχι του πολέμου.

II. Εργογραφία (ακολουθεί τα γλωσσικά και μετρικά πρότυπα του ηρωικού έπους)

1. Θεογονία (1.022 εξάμετροι στίχοι). Αναφέρεται στη γενεαλογία των θεών και τη δημιουργία του κόσμου. Το ποίημα παρουσιάζει το μύθο της διαδοχής (Ούρανός - Κρόνος - Ζεύς), τη γένεση των κοσμικών στοιχείων [Χάος, Τάρταρος, Έρως, Έρεβος (= σκοτάδι), Γαΐα, Νύξ, Αΐθήρ, Πόντος], τη γέννηση των Τιτάνων και την Τιτανομαχία. Κυριαρχεί η τριαδική αρχή: το Χάος, η Γη και ο Έρως, που απαρτίζουν το κοσμολογικό τρίγωνο, σε αντίθεση προς το θεογονικό (Ουρανός – Κρόνος – Δίας), ενώ η μεγάλη μορφή του Διός αποτελεί το βασικό άξονα. Δίπλα στην ισόρροπη εξουσία του Δία παραστέκεται η Δίκη (= δικαιοσύνη), κόρη του Δία και

της Θέμιδας, αδελφή της Ειρήνης και της Ευνομίας. Ο Δίας εγκαινιάζει την τάξη έναντι της αταξίας που εκπροσωπούσαν οι σκοτεινές δυνάμεις του παρελθόντος, οι οποίες τελικά συντρίβονται από αυτόν.

2. "Έργα και Ήμέραι (828 εξάμετροι στίχοι). Είναι το γνωστότερο διδακτικό επικό ποίημα και αφορά από τη φιλονικία του ποιητή με τον αδελφό του εξαιτίας δικαστικής διαμάχης για την πατρική κληρονομιά. Βασικά θέματα των "Έργων είναι η έρις (= διχόνοια) με τις δύο όψεις της, καλή και κακή, το δίκαιο και η εργασία, θεματική η οποία υπαγορεύει και τον τίτλο του έπους. Το ποίημα αρχίζει με την επίκληση των Πιερίδων Μουσών (για να τον εμπνεύσουν) και τον ύμνο στον ύψιστο θεό, το Δία· στη συνέχεια,

στο πρώτο μέρος, το θεωρητικό (στ. 11–382), ο ποιητής απευθυνόμενος στον αδελφό του, Πέρση, με μυθικές διηγήσεις (μύθοι του Προμηθέα, της Πανδώρας¹, των πέντε γενών) προσπαθεί να απαντήσει σε ερωτήματα σχετικά με τη δομή της κοινωνίας των ανθρώπων, τις ηθικές υποχρεώσεις, την προέλευση του κακού

-
1. Η πρώτη γυναίκα που έπλασε από πηλό ο Ήφαιστος (πρβλ. τη βιβλική Εύα), στην οποία οι θεοί χάρισαν πολλά δώρα (απ' όπου και το όνομά της, Παν-δώρα). Είναι γνωστός ο μύθος με το πιθάρι (γνωστό ως κουτί) που το άνοιξε και ξεχύθηκαν όλα τα κακά· μόνο η Ελπίδα έμεινε, μοναδικό αγαθό στους ανθρώπους.

στον κόσμο. Υπογραμμίζονται ιδιαίτερα οι αρετές που είναι χρήσιμες στον αγώνα της ζωής (οικονομία, προνοητικότητα, μέτρο και τάξη, κοινωνικότητα).

Στο δεύτερο μέρος του έπους, το πρακτικό (στ. 383–828) δίνονται θρησκευτικές και ηθικές συμβουλές για τις ανθρώπινες σχέσεις μεταξύ συγγενών, φίλων και γειτόνων, καθώς και συμβουλές για τη γεωργία, τη ναυτιλία και το εμπόριο, τις αίσιες και θεάρεστες ημέρες του μηνός.

3. Άσπις (480 εξάμετροι στίχοι).
Περιγράφει τον αγώνα του Ηρακλή εναντίον του Κύκνου, γιου του Άρη, ληστή που εμπόδιζε τη μετάβαση των πιστών του Απόλλωνα στους Δελφούς. Ο Ησίοδος στην περιγραφή της ασπίδας του Ηρακλή μιμήθηκε τον Όμηρο (Σ Ιλιάδας, ασπίδα

του Αχιλλέα). Η διαφορά, όμως, στις δύο περιγραφές είναι φανερή· στην ασπίδα του ομηρικού ήρωα οι εικόνες προβάλλουν την πολυμορφία της ζωής, ενώ στην ασπίδα του Ηρακλή αποκαλύπτουν τη φρίκη του πολέμου και τους δαίμονες της καταστροφής, προβάλλοντας έτσι, αντιθετικά, την ειρηνική πλευρά της ζωής.

4. Γυναικῶν Κατάλογος ἢ Ἑοῖαι [από τον τρόπο με τον οποίο άρχιζαν τα γενεαλογικά κεφάλαια του ποιήματος (ἢ οἴη = ἢ ὅπως εκείνη η γυναίκα που...), ως τρόπος μετάβασης σε άλλη ηρωίδα]. Το έργο αποτελούσε συνέχεια της Θεογονίας και σύγκριση ηρωίδων ανά δύο. Περιείχε κατάλογο γυναικῶν οι οποίες από θεούς γέννησαν ήρωες. Στον Ησίοδο αποδίδονται και μερικά άλλα ποιήματα, όπως Μεγάλοι Ἑοῖαι,

Μελαμπόδεια, Εἰς Ἄδου Κατάβασις (Θησέως και Πειρίθου), Χείρωνος Ὑποθήκαι, Γῆς περίοδος, Ἀστρονομία κ.ά. Ἐχουν σωθεῖ μόνο αποσπάσματα.

III. Χαρακτήρας του ησιόδειου έργου

Ο Ησίοδος είναι η πρώτη ποιητική φωνή της ηπειρωτικής Ελλάδας· το έργο του μας διευκολύνει να γνωρίσουμε καλά τις ιδέες της εποχής του και τις αντιλήψεις σχετικά με τη φύση, τη γεωργική και αγροτική ζωή, την οικονομική κατάσταση, την κοινωνική διαστρωμάτωση.

Γεωγραφικά και κοινωνικά ο Ησίοδος είναι ριζωμένος σε μια εποχή τελείως διαφορετική από τον ομηρικό κόσμο. Τα κοινωνικά θέματα απασχολούν κατά κύριο λόγο τη σκέψη

του. Ο ποιητής, αρνούμενος τη βία, προβάλλει τη δικαιοσύνη, που είναι ανώτερος τρόπος για τις σχέσεις με τους άλλους. Εξαίρεται η ιδέα της Δίκης (δικαιοσύνης), εκπροσωπούμενης από το Δία, η οποία, κατανικώντας την Ύβριν (καταπάτηση δικαίου από τους δωροφάγους βασιλείς), τελικά υπερτερεί. Ο μύθος «Το γεράκι και το αηδόνι» (Έργα 202–212) εικονογραφεί τη σύγκρουση ανάμεσα στη δύναμη και τη δικαιοσύνη.

Επιχειρεί να δώσει μια πρώτη γενεαλογία του πολιτισμού, διακρίνοντας πέντε γένη ανθρώπων (χρυσό, αργυρό, χάλκινο, ηρωικό, σιδερένιο), που έζησαν διαδοχικά πάνω στη γη και πορεύτηκαν από την ευτυχισμένη ζωή ως τη μεγάλη παρακμή· απαισιόδοξη αντίληψη που εικονογραφείται με την έκπτωση

του ανθρώπου από την παραδείσια θέση στον επίμοχθο βίο.

Η αρετή απασχολεί πολύ τον Ησίοδο («Μακρύς κι ανηφορικός ο δρόμος που οδηγεί σ' αυτήν», Έργα, 290). Ξεχωριστή θέση στο έργο του κατέχει η εργασία που φέρνει πλούτο, αρετή και τιμή. Η άποψη αυτή προκάλεσε έκπληξη στην εποχή του, γιατί τότε δεν αναγνώριζαν την εργασία ως ηθική αξία.

Η πρωτοτυπία του Ησιόδου αναγνωρίστηκε πολύ στην αρχαιότητα: η ποίησή του διακρίνεται για την ατομικότητα, τη δύναμη της φαντασίας, τη θεματική ποικιλία· θεωρήθηκε πρόδρομος του αρχαϊκού λυρισμού και προάγγελος του θετικού και επιστημονικού πνεύματος· αποτελεί την αφετηρία για το μεταγενέστερο φιλοσοφικό στοχασμό, ο οποίος

οδήγησε στον εξορθολογισμό (= εκλογίκευση) της ελληνικής κοσμογονίας και κοσμολογίας.

IV. Επίδραση

Οι θρησκευτικές και κυρίως οι ηθικές αντιλήψεις του Ησιόδου για κοινωνική δικαιοσύνη επηρέασαν βαθιά τους προσωκρατικούς φιλοσόφους, κυρίως τον Ηράκλειτο, τον Παρμενίδα και τον Εμπεδοκλή, καθώς και τους λυρικούς ποιητές της αρχαϊκής εποχής, οι οποίοι επηρεασμένοι από τις νέες πολιτικοκοινωνικές συνθήκες θα προβάλλουν το άτομο και τις αξίες του· η εξατομίκευση της ησιόδειας ποίησης ασκεί επίδραση κατεξοχήν στον Αρχίλοχο και εκτιμήθηκε στους ελληνιστικούς χρόνους (Καλλίμαχος, Απολλώνιος ο Ρόδιος). Τα έργα του άσκησαν

μεγάλη επίδραση στη βουκολική ποίηση (Θεόκριτος) και στη ρωμαϊκή λογοτεχνία (Μεταμορφώσεις του Οβιδίου, Γεωργικά και Έκλογαί του Βιργιλίου). Ο Ασκραίος ποιητής έγινε πανελλήνιος και πανανθρώπινος. Η επίδρασή του συνεχίζεται ως τις μέρες μας (βλ. Κωστής Παλαμάς, «Ασκραίος»).

**Ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος,
ἀεργίη δὲ τ' ὄνειδος.**

Ἔργα καὶ Ἡμέραι, στ. 311.

Ἡ δουλειά ντροπή δεν έχει, ντροπή έχει ἡ τεμπελιά.

Ὁ στίχος ἦταν ἀπὸ τὰ πιο γνωστά γνωμικά στην Αρχαιότητα. Ὁ Ησίοδος προσπερνάει με ἀδιαφορία τις ἀρετές τῆς ἀριστοκρατικῆς τάξης καὶ προβάλλει ὡς ἀρετὴ τὴν ἐργασία, που ὡς τότε εἶχε ἀξία μόνο για τοὺς δούλους.

ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ

ΠΟΙΗΣΗ	ΕΠΙΚΗ
ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ 8ος αι. π.Χ. -500 π.Χ.	Ηρωικό έπος: Όμηρος Διδακτικό έπος: ΗΣίοδος

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ

ΛΥΡΙΚΗ	ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ
Ελεγεία: Καλλίνος, Μίμνερμος, Τυρταίος, Σόλων, Θέογνις κ.ά. Ύμνος: Αρχίλοχος, Σημωνίδης, Ιππώνναξ Επίγραμμα: Σιμωνίδης Αιολικό μέλος: Σαπφώ, Αλκαίος, Ανακρέων κ.ά. Χορική: Πίνδαρος, Βακχυλίδης, Αλκμάν κ.ά.	

ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ

ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ	ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ 8ος αι. π.Χ. -500 π.Χ.	Προσωκρατικοί Ίωνες φιλόσοφοι: Θαλής, Αναξίμανδρος, Αναξιμένης, Ηράκλειτος, Ξενοφάνης Φιλόσοφοι Κ. Ιταλίας Ελεάτες: Παρμενίδης, Ζήνων, Εμπεδοκλής Πυθαγόρειοι

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ	ΡΗΤΟΡΙΚΗ
Λογογράφοι Μύθοι: Αίσωπος	

ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ

ΠΟΙΗΣΗ	ΕΠΙΚΗ
ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ 500 - 323 π.Χ.	

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ

ΛΥΡΙΚΗ	ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ
	Τραγωδία: Αισχύλος Σοφοκλής Ευριπίδης Σατυρικό δράμα Κωμωδία: Αριστοφάνης Μέση κωμωδία: Εύβουλος, Άλεξις κ.ά.

ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ

ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ	ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ 500 - 323 π.Χ.	Αναξαγόρας Ατομικοί: Λεύκιππος, Δημόκριτος Σοφιστές: Πρωταγόρας, Γοργίας, Πρόδικος κ.ά. Μεγάλοι φιλόσοφοι: Σωκράτης Πλάτων Αριστοτέλης

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ	ΡΗΤΟΡΙΚΗ
Ηρόδοτος Θουκυδίδης Ξενοφών Ιατρική: Ιπποκράτης	Αρχές ρητορικής: Συρακούσες: Κόραξ κ.ά. Ανάπτυξη ρητορικής: Αθήνα Ρητορικοί λόγοι: α) Δικανικοί: Λυσίας κ.ά. β) Συμβουλευτικοί: Δημοσθένης κ.ά. γ) Πανηγυρικοί: Ισοκράτης

ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ

ΠΟΙΗΣΗ	ΕΠΙΚΗ
ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ 323 - 31 π.Χ.	

ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ	ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ 323 - 31 π.Χ.	Επικούρειοι Σκεπτικιστές: Πύρρων κ.ά. Στωικοί: Ζήνων, Κλεάνθης κ.ά.

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ

ΛΥΡΙΚΗ	ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ
Βουκολική: Θεόκριτος	Νέα κωμωδία: Μένανδρος

ΙΣΤΟΡΙΑ	ΡΗΤΟΡΙΚΗ
Ιστορίες Μ. Αλεξάνδρου Πολύβιος Διόδωρος ο Σικελιώτης	

ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ

ΠΟΙΗΣΗ	ΕΠΙΚΗ
ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ 31 π.Χ. - 330 μ.Χ.	

ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ	ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ 31 π.Χ. - 330 μ.Χ.	Επίκτητος Μάρκος Αυρήλιος Πλωτίνος

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ

ΛΥΡΙΚΗ	ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ	ΡΗΤΟΡΙΚΗ
Πλούταρχος Αρριανός Παυσανίας Στράβων	Δεύτερη Σοφιστική Λουκιανός Αλκίφρων κ.ά. Μυθιστόρημα

ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Ἀγάθων **Γ** 172, **Ε** 61

Ἀθήναιος **ΣΤ** 95

Αἴλιος Ἀριστείδης **ΣΤ** 85

Αἰσχίνης **Ε** 132, 153-154, 159

Αἰσχύλος **Γ** 34, 78, 157, **Δ** 52, **Π**

Αἴσωπος **Β** 102, **Π**

Ἄλεξις **Δ** 69, **Π**

Ἄλκαῖος **Α** 16, **Β** 28, 66, **Γ** 157, **Π**

Ἄλκιδάμας **Ε** 164

Ἄλκίφρων **ΣΤ** 92, **Π**

Ἄλκμάν **Β** 29, 79, **Π**

Ἄνακρέων **Β** 28, 75, **Π**

Ἄναξαγόρας **Β** 130, 136, **Γ** 131, **Δ** 97,
Ε 13, **Π**

Ἄναξίμανδρος **Β** 110, **Π**

Ἄναξιμένης **Β** 110, **Π**

Ἄνδοκίδης **Ε** 132, 135-136

Ἄντίμαχος **ΣΤ** 22

Ἀντίπατρος **E** 149, 164, **ΣΤ** 24
Ἀντισθένης **E** 40
Ἀντιφάνης **Δ** 69
Ἀντιφῶν ὁ ρήτορας **Δ** 97, **E** 133
Ἀντιφῶν ὁ σοφιστής **E** 19, 133
Ἀππιανός **ΣΤ** 75
Ἀπολλώνιος ὁ Δύσκολος **ΣΤ** 96
Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος **A** 139, **ΣΤ** 19, 45
Ἄρατος (ποιητής) **ΣΤ** 21
Ἀρίσταρχος **ΣΤ** 45
Ἀριστοτέλης **A** 109, **B** 132, **Γ** 21, 54, 62, 68, 166, 172, **Δ** 14, 62, **E** 15, 31, 80-108, 117, 126, 130, 166, **ΣΤ** 45, 48, **Π**
Ἀριστοφάνης **Γ** 132, 172, **Δ** 31, 34-65, 67, **E** 61, 129, **Π**
Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος **ΣΤ** 45
Ἀρίων **B** 85, **Γ** 21
Ἀρκεσίλαος **ΣΤ** 52
Ἀρκτῖνος **A** 124
Ἄρριανός **ΣΤ** 69-75, 79, **Π**

Ἄρτεμίδωρος ΣΤ 96

Ἄρχιλοχος Α 139, Β 27, 55, 59, Δ 15,
ΣΤ 23, Π

Ἄρχιμήδης ΣΤ 42

Ἄρχύτας Ε 43

Ἄχαιός Γ 172

Ἄχιλλεύς Τάτιος ΣΤ 94

Βακχυλίδης Β 29, 88, Π

Βίων ΣΤ 36

Γαληνός ΣΤ 95

Γοργίας Γ 157, Ε 28-29, 56, 116, 120,
121-123, 129, 142, Π

Δείναρχος Ε 132, 163

Δέξιππος ΣΤ 75

Δημάδης Ε 159, 164

Δημήτριος Φαληρεύς Β 103, Ε 165,
ΣΤ 28

Δημόκριτος Ε 16, ΣΤ 50, Π

Δημοσθένης Ε 119, 121, 132, 139, 141,
151, 153, 154, 155-162, 163, 164, Π

Διογένης Λαέρτιος ΣΤ 82
Διογένης ὁ Κυνικός Ε 41, ΣΤ 46
Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ΣΤ 60, Π
Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς ΣΤ 62, 85
Διόφαντος ΣΤ 96
Δίφιλος ΣΤ 27
Δίων ὁ Κάσσιος ΣΤ 75
Δίων ὁ Χρυσόστομος Β 90, ΣΤ 85

Ἐκαταῖος Β 105
Ἐλλάνικος Α 111, Β 107
Ἐμπεδοκλῆς Α 139, Β 134, Δ 74,
Ε 13-14, Π
Ἐπίκουρος Ε 18, ΣΤ 28, 46-50, 78
Ἐπίκτητος ΣΤ 56, 69, 70, 78, 79, Π
Ἐπίχαρμος Δ 15, 70
Ἐρατοσθένης Ε 137, ΣΤ 41, 45
Εὔβουλος Δ 68, Π
Εὐκλείδης (μαθηματικός) ΣΤ 42
Εὐκλείδης (φιλόσοφος) Ε 40, ΣΤ 42
Εὔμηλος Α 123
Εὔπολις Δ 33

Εὐριπίδης **B** 83, **Γ** 32-41, 72, 117, 127,
129-171, 172, 175, **Δ** 16, 49-60, **Ε** 23,
ΣΤ 31, **Π**

Ἐφορος **Δ** 145

Ζηνόδοτος **A** 41, **ΣΤ** 44

Ζήνων ὁ Στωικός **ΣΤ** 54, **Π**

Ζήνων ὁ Ἐλεάτης **B** 131, **Π**

Ἡγήσιππος **Ε** 164

Ἡλιόδωρος **ΣΤ** 94

Ἡριννα **B** 98

Ἡράκλειτος **A** 139, **B** 114, 128-136,
Ε 73, **ΣΤ** 54, **Π**

Ἡρόδοτος **A** 37, **B** 96-106, **Γ** 21, 31,
107, **Δ** 72-95, 97, 101, 104, 114,
143, **ΣΤ** 70, 93, **Π**

Ἡρωδιανός **ΣΤ** 96

Ἡρων **ΣΤ** 95

Ἡρώνδας **ΣΤ** 37

Ἡσίοδος **A** 128-141, **B** 41, 60, 135,
Γ 89, 100, **ΣΤ** 20, 22, **Π**

Θαλήης **B** 111, 120, **Π**

Θέογνις **B** 26, 42, **Π**

Θεόκριτος **A** 140, **Γ** 157, **ΣΤ** 33, 35, 36, **Π**

Θεόπομπος **Δ** 145

Θέσπις **Γ** 23, 52, 77

Θεόφραστος **E** 82, **ΣΤ** 28

Θουκυδίδης **B** 107, **Γ** 105, **Δ** 73, 93,
96-125, 134, 142, 145, **E** 23, 50,
121, 133, 134, 136, 148, 155, 161,
166, **ΣΤ** 59, 75, **Π**

Ίβυκος **B** 29, 83-85

Ίππαρχος **ΣΤ** 41

Ίππίας **E** 30, 54, 57, 58

Ίπποκράτης **Δ** 97, 117, 146-153,
ΣΤ 95, **Π**

Ίππῶναξ **B** 27, 60, **ΣΤ** 37, **Π**

Ίσαῖος **E** 132, 141

Ίσοκράτης **Γ** 157, **E** 23, 120, 122, 126,
129, 132, 133, 141, 142-148, 151,
152, **Π**

Ίων **Γ** 152, 172, **Ε** 53

Καικίλιος **Ε** 132, **ΣΤ** 84

Καλλίμαχος **Α** 139

Καλλῖνος **Β** 26, 32, **Π**

Καρνεάδης **ΣΤ** 52

Κλαύδιος Πτολεμαῖος **ΣΤ** 95

Κλεάνθης **ΣΤ** 55, **Π**

Κόιντος Σμυρναῖος **Α** 118

Κόραξ **Ε** 113, **Π**

Κόριννα **Β** 97

Κράτης **Δ** 33

Κρατῖνος **Δ** 32

Κράτιππος **Δ** 145

Κριτίας **Ε** 19, 43, 69

Κτησίας **Ε** 144

Λεύκιππος **Β** 131, **Ε** 15, **Π**

Λεωνίδας **ΣΤ** 24

Λογγῖνος **ΣΤ** 84

Λόγγος **ΣΤ** 94

Λουκιανός ΣΤ 86-91, 92, Π

Λυκοῦργος Ε 132, 151-152

Λυκόφρων ΣΤ 25

Λυσίας Ε 66, 121, 132, 137-140, 141, Π

Μάξιμος ΣΤ 86

Μάρκος Αὐρήλιος Β 116, ΣΤ 56, 78,
80, Π

Μελέαγρος ΣΤ 24

Μένανδρος Δ 66, ΣΤ 18, 27-32, Π

Μένιππος ΣΤ 88, 90

Μίμνερμος Β 26, 37, Π

Μόσχος ΣΤ 36

Μυρτίς Β 97

Νίκανδρος ΣΤ 22

Ξενοφάνης Β 112, 116, 128, Π

Ξενοφῶν Δ 101, 128-144, Ε 30, 33, 35,
ΣΤ 71, Π

Ξενοφῶν ὁ Ἐφέσιος ΣΤ 94

Ξένων Α 111

Όμηρος **A** 32, 35, 84, 104-123, **B** 71,
Γ 31, 99, 114, 157, **Π**

Όρφεύς **B** 121

Παναίτιος **ΣΤ** 55

Πανύασις **Δ** 72

Παρμενίδης **A** 139, **B** 128, 131, 134,
E 13, 32, 65, **Π**

Παυσανίας **ΣΤ** 75-76, **Π**

Πίγρης **A** 125

Πίνδαρος **B** 29, 89-55, **Γ** 17, **Π**

Πλάτων **A** 116, **B** 87, 96, 127, 132,
Γ 172, **Δ** 36, 54, 61, 138, **E** 15, 19,
22, 23, 24, 31, 33, 35, 40, 42-79,
80, 83, 85, 100, 104, 108, 121, 129,
133, 148, 151, 166, **ΣΤ** 48, 80, 85, **Π**

Πλούταρχος **ΣΤ** 63-69, **Π**

Πλωτῖνος **ΣΤ** 81-82, **Π**

Πολύβιος **Δ** 126, 144, **ΣΤ** 58, **Π**

Πορφύριος **ΣΤ** 82

Ποσειδώνιος **ΣΤ** 56

Πράξιλλα **B** 97

Πρατίνας **Γ** 75, 174

Πρόδικος **E** 30, 54, 142, **Π**

Πρωταγόρας **B** 87, 131, **Γ** 131, **Δ** 73-74,
120, **E** 24, 27, 54-55, 59, 142, **Π**

Πυθαγόρας **B** 123, 124

Πύρρων **ΣΤ** 51, **Π**

Σαπφώ **A** 16, **B** 28, 69-74, **Π**

Σέξτος Ἐμπειρικός **ΣΤ** 78

Σημωνίδης ὁ Ἀμοργῖνος **B** 27, 59, **Π**

Σιμωνίδης ὁ Κεῖος **B** 27, 47, 86, **Π**

Σόλων **B** 26, 39, 120, **Γ** 32, 100, **E** 42,
110, **Π**

Σουσαρίων **Δ** 15

Σοφοκλῆς **Γ** 34-35, 49, 51-52, 72,
103-128, 131, 160, 165, 172, 179,
Δ 52, 73, 142, **Π**

Σπεύσιππος **E** 45

Στασίνοσ **A** 124

Στησίχοροσ **B** 29, 81, 85, **Γ** 157

Στράβων **ΣΤ** 62, 77, **Π**

Σωκράτης **Γ** 131, **Δ** 40-41, 60, 128,
132, 137, **Ε** 23-73, 133, 142, **ΣΤ** 42, **Π**

Σώφρων **Δ** 16, **ΣΤ** 37

Τελέσιλλα **Β** 97

Τέρπανδρος **Β** 28, 64

Τίμαιος **ΣΤ** 41, 57

Τιμόθεος **Β** 65

Τισίας **Ε** 113, 116

Τυρταῖος **Β** 26, 33-36, **Π**

Ὑπερείδης **Ε** 121, 132, 148-160

Φερεκράτης **Δ** 33

Φερεκύδης ο Σύρος **Β** 100

Φιλήμων **ΣΤ** 27

Φιλητάς **ΣΤ** 23

Φίλιστος **Δ** 145

Φιλόστρατος **ΣΤ** 84, 95

Φρύνιχος (τραγικός) **Γ** 75

Φρύνιχος (κωμικός) **Δ** 67

Φωκίων **Ε** 164

Χαρίτων **ΣΤ** 93

Χιωνίδης **Δ** 31

Χοιρίλος **Γ** 74

Χρύσιππος **ΣΤ** 55

[**Α, Β, Γ, Δ, Ε, ΣΤ** = τόμοι 1, 2, 3, 4, 5, 6]

[**Π** = συγχρονικός πίνακας εξέλιξης
γραμματειακών ειδών, σελ. 142-153]

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

[Η βιβλιογραφία αυτή είναι επιλεκτική και ενδεικτική: από την τεράστια και ανεξάντλητη βιβλιογραφία επιλέγονται εδώ μόνο ορισμένα επιστημονικά βιβλία –όχι άρθρα– Ελλήνων και ξένων μελετητών, μεταφρασμένα στην ελληνική, αντιπροσωπευτικά εκάστου είδους, τα οποία κρίνονται χρήσιμα για καθηγητές και μαθητές.]

ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΕΣ

Γεωργοπαπαδάκος Α., Ελληνική Γραμματολογία, Θεσσαλονίκη 1973.

Easterling P.E. - Knox B.M.W., Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας (μτφρ. Κονομή Ν. – Γρίμπα-Κονομή Χρ.), Παπαδήμας, Αθήνα 42000.

Lesky A.I., Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας (μτφρ. Αγ. Τσοπανάκης), Θεσσαλονίκη 1998.

Romilly J. de, Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία (μτφρ. Θ. Χριστοπούλου - Μικρογιαννάκη), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1988.

Said S. – Traide M. – Boulluec A.I., Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας (μτφρ. Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου – Δ. Τσιλιβεργής – Β. Πόθου), Παπαζήσης, Αθήνα 2001.

Α΄ ΠΟΙΗΣΗ

Bowra C.B., Αρχαία Ελληνική Λυρική Ποίηση (μτφρ. Ι.Ν. Καζάζης), Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1980.

Dover K.J., Η κωμωδία του Αριστοφάνη (μτφρ. Φ.Ι. Κακριδής), Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1978.

**Κακριδής Ι.Θ., Ομηρικά θέματα,
Εστία, Αθήνα 1978.**

**Κακριδής Ι.Θ., Προομηρικά, ομηρικά,
ησιόδεια, Εστία, Αθήνα 1980.**

**Κακριδής Ι.Θ., Ομηρικές έρευνες,
Εστία, Αθήνα 31986.**

**Latacz J., Όμηρος. Ο θεμελιωτής
της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας
(μτφρ. Ε. Σιστάκου), Παπαδήμας,
Αθήνα 2000.**

**Lesky A.I., Η τραγική ποίηση των Αρ-
χαίων Ελλήνων (μτφρ. Ν.Χ. Χουρ-
μουζιάδης), Μ.Ι.Ε.Τ. / 1989, τόμοι
Α & Β.**

**Μαρωνίτης Δ.Ν., Αναζήτηση και νό-
στος του Οδυσσέα. Η διαλεκτική
της Οδύσσειας, Παπαζήσης, Αθή-
να 1978.**

Μαρωνίτης Δ.Ν., Ομηρικά μεγαθήματα, Κέδρος, Αθήνα 1999.

Μπούρας Ν.Γ., Το αρχαίο δράμα, Περιεχόμενα και ερμηνεύματα, Γρηγόρης, Αθήνα 2002.

Schadewaldt W., Από τον κόσμο και το έργο του Ομήρου (μτφρ. Φ. Ι. Κακριδής), Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1982.

Σκιαδάς Α., Αρχαϊκός λυρισμός, I-II, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1979, 1981.

Τσοπανάκης Αγ., Εισαγωγή στον Όμηρο, Θεσσαλονίκη 31977.

Χριστόπουλος Μ., Μυθικά θέματα με δραματικό προσωπείο. Μελέτη για την τραγωδία και την κωμωδία, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.

Β' ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

Anderson K.J., Ξενοφών, η ζωή και το έργο του (μτφρ. Πόλ. Μοσχοπούλου), Τυπωθήτω, Αθήνα 2002.

Βέικος Θ., Οι προσωκρατικοί, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.

Bury J.B., Οι αρχαίοι Έλληνες ιστορικοί (μτφρ. Φ.Κ. Βώρος), Παπαδήμας, Αθήνα 1970.

Guthrie W.K.C., Οι Έλληνες φιλόσοφοι. Από τον Θαλή ως τον Αριστοτέλη (μτφρ. Αντ. Σακελλαρίου), Παπαδήμας, Αθήνα 1983.

Kennedy G., Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής (μτφρ. Νικ. Νικολούδη), Παπαδήμας, 2000.

Long A.A., Η ελληνιστική φιλοσοφία. Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί

(μτφρ. Στ. Δημόπουλος – Μ. Δραγώνα-Μονάχου), Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1990.

Λυπουρλής Δημ., Ιπποκράτης, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2001.

Romilly J. de, Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή (μτφρ. Φ.Ι. Κακριδής), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994.

Romilly J. de, Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός (μτφρ. Λ. Στεφάνου), Παπαδήμας, Αθήνα 2000.

Σπυρόπουλος Ηλ., Ηροδότου Ιστορίες, Γκοβόστης, Αθήνα, 1995.

Finley J., Θουκυδίδης (μτφρ. Τ. Κουκουλιός), Παπαδήμας, Αθήνα 1997.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	5
Εισαγωγή	11

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΑΡΧΑΪΚΗ ... 22

A. ΠΟΙΗΣΗ 23

1. ΕΠΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ 23

α. Ηρωικό έπος:

Όμηρος	24

β. Διδακτικό έπος:

Ησίοδος.....	128

Συγχρονικός πίνακας εξέλιξης των γραμματειακών ειδών.....	142

Πίνακας ονομάτων	154

Συνοπτική βιβλιογραφία	166

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.